

LUND UNIVERSITY

Kunskap, kontakter och karriär

Hauptmannen Tore Olofsson Ollonberg på Läckö (1611–1690)

Wienberg, Asger

Published in:
Karolinska Förbundets Årsbok

2022

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Wienberg, A. (2022). Kunskap, kontakter och karriär: Hauptmannen Tore Olofsson Ollonberg på Läckö (1611–1690). *Karolinska Förbundets Årsbok*, 2022, 131–166.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
Ospecificerad

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Caroliniska
Förbundets
Årsbok
2022

SÄRTRYCK

KUNSKAP, KONTAKTER OCH KARRIÄR.
HAUPTMANNEN TORE OLOFSSON OLLONBERG
PÅ LÄCKÖ (1611–1690)

AV ASGER WIENBERG

KUNSKAP, KONTAKTER OCH KARRIÄR

Hauptmannen Tore Olofsson Ollonberg på Läckö (1611–1690)

AV ASGER WIENBERG

Tore Olofsson, rådmanssonen från Göteborg som blev adelsman, godsägare och häradshövding, är en av många individer som kan illustrera den omfattande sociala rörligheten i den karolinska tidens Sverige. Hans klättring på samhällets rangstege var alltså inte unik, men utmärker sig därför att stora delar av hans livs strävan kan kartläggas i detalj. Som långvarig hauptman stod han i spetsen för förvaltningen av familjen De la Gardies grevskap Läckö. Därmed var han en betrodd tjänare till några av rikets mest inflytelserika individer, och hans levnadsbana ger en inblick i en av den sociala mobilitetens mer undanskymda arenor under tidig-modern tid: den högadliga godsmiljön.¹

På det svenska stormaktsväldets expansion följde ett ökat behov av personal inom krigsmakten och den statliga byråkratin och härigenom öppnades nya karriärvägar för dugliga personer av enkelt ursprung.² Samtidigt stärkte den högadliga eliten sin ställning i takt med att staten avsåg gods för att täcka eftersläpande krigskostnader. Detta väckte ont blod bland de ofrälse

1. Artikeln bygger i huvudsak på forskning som legat till grund för Asger Wienberg, *Karriärer i högadelns hägn. Social mobilitet bland Magnus Gabriel De la Gardies västgötska förvaltare cirka 1650–1680*, kandidatuppsats (Historiska institutionen, Lunds universitet, vårterminen 2021), <https://lup.lub.lu.se/student-papers/search/publication/9051912> (hämtad 9/8 2021). Tack till min handledare Svante Norrhem och till Anna Nilsson Hammar, båda vid Lunds universitet, vilka bidragit till arbetsprocessen genom såväl diskussioner i anslutning till deras forskningsprojekt *Det adliga hushållet som akademi* (finansierat av Vetenskapsrådet) som ett ekonomiskt bidrag till fotografering av källmaterial. Tack även till Bodil Petersson (Linnéuniversitetet) och Jes Wienberg (Lunds universitet) för kommentarer på manuskriptet.

2. Sten Carlsson, *Bonde – präst – ämbetsman. Svensk ståndscirkulation från 1680 till våra dagar* (Stockholm, 1962), s. 18–29; Ingvar Elmroth, *Från överklass till medelklass. Studier i den sociala dynamiken inom Sveriges adel 1600–1900* (Lund, 2001), s. 113–177.

stånden och även inom delar av adeln, vilket ledde fram till beslutet om reduktion av donerade gods vid riksdagen 1680.³ Tiden fram till dess var emellertid en guldålder för den svenska högadeln och en av dem som kunde profitera på utvecklingen var greven och rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie (1622–1686), medlem av förmyndarregeringen från Karl X Gustavs död 1660 till Karl XI:s trontillträde 1672.

De la Gardie var innehavare av en vidsträckt godsmassa, bland annat det västgötska grevskapet Läckö och slottet med samma namn, men han kunde lika lite som andra politiskt aktiva statsmän själv kontrollera ett så stort jordinnehav. Liksom inom staten behövdes en utbyggd administration, som erbjöd arbete för en stor grupp individer. Förvaltare av olika slag – hauptmän, befallningsmän, inspektorer, amtmän och fogdar – tillsattes för att administrera de adliga godsena.⁴ Ändå vet vi förhållandevis lite om dessa personer i högadelns skugga och deras möjligheter att stiga i graderna. För att öka våra kunskaper om denna aspekt av 1600-talets sociala dynamik räcker det inte att etablera korthuggna förteckningar över karriärbäror. Om vi vill förstå flertalets vardagliga strävan är det nödvändigt att undersöka godsförvaltarna på deras egna premisser och i deras egen kontext: det aristokratiska hushållet som en arena för social rörlighet.

Tore Olofsson Ollonbergs livsöde belyser många av de drag som var typiska för förvaltarna vid Magnus Gabriel De la Gardies västgötska gods.⁵ Syftet med undersökningen är därför att med Ollonberg som exempel skärskåda formerna och förutsättningarna för social mobilitet i 1600-talets Sverige och i synnerhet den roll högadliga godsmiljöer spelade i sammanhanget. Särskild vikt kommer att läggas vid hur social status manifesterades och vid betydelsen av kunskap och sociala nätverk som grundläggande och samverkande faktorer för rörligheten. I de närmast följande avsnitten presenteras tidigare forskning om den tidigmoderna periodens sociala mobilitet, de teoretiska infallsvinklarna och det studerade källmaterialet. Sedan skildras vår huvudpersons liv

3. Sven A. Nilsson, *De stora krigens tid. Om Sverige som militärstat och bondesambälle* (Uppsala, 1990), s. 248–254, 257–259.

4. John Gardberg, *Kimito friherreskap. En studie över feodal läns- och godsförvaltning* (Åbo, 1935), s. 13–32; Arnold Soom, *Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert* (Lund, 1954), s. 312f; Kasper Kepsu, »Godsdrift och tjänstemän på ingermanländska gods under 1600-talets andra hälft«, *Historisk tidskrift för Finland* 98:2 (2013), s. 132f, 144–146.

5. Wienberg 2021.

Läckö slott på 1690-talet. Ur Erik Dahlbergs planschverk *Suecia antiqua et hodierna*. Foto: Kungliga biblioteket.

utifrån hans familjesammanhang och karriär samt hans strävan efter status. Därefter analyseras Ollonbergs verksamhet som hauptman med särskilt fokus på cirkulationen av kunskaper och byggandet av nätverk i tjänsten, vilket mynnar ut i en avslutande konklusion.

En tid av social rörlighet

Den tidigmoderna epoken präglades i långa perioder av en omfattande social mobilitet i både Sverige och andra delar av Europa.⁶ Tidigare studier av förutsättningarna för denna rörlighet har ofta tagit sin utgångspunkt i patron-klientsystemet. Enligt Sharon Kettering, som framhåvt systemets betydelse i 1600-talets Frankrike, är patron-klientförbindelser personliga, känslomässiga, frivilliga och varaktiga och innefattar ett ömsesidigt utbyte mellan en överord-

6. Carlsson 1962; James B. Collins, »Geographic and Social Mobility in Early-Modern France«, *Journal of Social History* 24:3 (1991), s. 563–577; Sheila M. Cooper, »Intergenerational social mobility in late-seventeenth- and early-eighteenth-century England«, *Continuity and Change* 7:3 (1992), s. 283–301; Jan Mispelaere & Jonas Lindström, »En plats att leva på. Geografisk rörlighet och social position i det gamla bondesamhället«, *Scandia* 81:2 (2015), s. 71–97.

nad patron, som erbjuder materiella fördelar och skydd, och en underordnad klient, som bistår med tjänst och lojalitet.⁷ På svensk botten har dessa förbindelser satts i samband med den växande statliga byråkratin, som behövde fyllas med ofrälse personal. Att den gamla adeln knöt klienter till sig innebar i denna situation dels att aristokratin till en början kunde behålla kontrollen över byråkratin, dels att individer ur lägre skikt fördes till samhällets topp och därifrån själva kunde verka som patroner.⁸ Detta skedde trots att den gamla adeln hade en djupt konservativ samhällssyn som betonade börd framför meriter, vilket medförde en negativ inställning till social rörlighet.⁹ Klientskap resulterade dock långtifrån alltid i framgång, bland annat eftersom det byggde på en fördröjd ömsesidighet som innebar att hårt arbetande klienter i beroendeställning fick vänta länge på sin eventuella belöning.¹⁰ Dessutom krävdes en stor initiativrikedom för att inleda och upprätthålla relationerna.¹¹

Forskarna har inte varit överens om patron–klientssystemets betydelse, och gränsdragningen gentemot andra typer av personliga relationer har varit omdebatterad.¹² Även förhållandet till begreppet meritokrati har diskuterats, och det står klart att patronage inte uteslöt meritokratiska principer utan tvärtom ofta byggde på att duglighet premierades i konkurrensen mellan klienterna.¹³ Trots det har de övergripande empiriska studierna av tidsperiodens sociala rörlighet ofta gjort en klar åtskillnad mellan meriter och personliga relationer. Således har Sten Carlsson och Jan Samuelson hävdad att meriter spelade viss roll

7. Sharon Kettering, *Patrons, Brokers, and Clients in Seventeenth-Century France* (New York, 1986), s. 13.

8. Göran Rystad, »Clientage och statsbyggande. Klient-patronus-relationen i ett underutvecklat samhälle«, Magnus von Platen (red.), *Klient och patron. Befordringsvägar och ståndscirkulation i det gamla Sverige* (Stockholm, 1988), s. 129–132; Peter Englund, »Om klienter och deras patroner«, Stellan Dahlgren, Anders Florén & Åsa Karlsson (red.), *Makt & vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid* (Stockholm, 1993), s. 93–95; Heiko Droste, »Språk och livsform: Patronage i 1600-talets Sverige«, *Scandia* 64:1 (1998), s. 45–47.

9. Peter Englund, *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden* (Stockholm, 1989), s. 25–48, 103–119, 153–182.

10. Fabian Persson, »Att leva på hoppet – om den misslyckade klienten«, *Historisk tidskrift* 112:3 (1992), s. 316–329.

11. Kurt Johannesson, »Erik Lindschöld, konsternas beskyddare«, von Platen (red.) 1988, s. 24–27; Fabian Persson, »I hopen av de ödmjuka ansikten. Klient–patronskapet under stormaktstiden«, Irene Andersson, Kenneth Johansson & Marie Lindstedt Cronberg (red.), *Tid och tillit. En vänbok till Eva Österberg* (Stockholm, 2002), s. 389–403.

12. Björn Asker, »Perspektiv på klientväsendet i svenskt 1600-tal«, Janne Backlund et al., *Historiska etyder. En vänbok till Stellan Dahlgren* (Uppsala, 1997), s. 24–26; Droste 1998, s. 30, 41–43.

13. Fabian Persson, »En hjälpsam hand. Principiella aspekter på patronage i förhållande till nepotism och meritokrati under stormaktstiden«, *Scandia* 59:1 (1993), s. 49–70; Droste 1998, s. 40.

i 1500- och 1600-talens sociala mobilitet, men att släktförbindelser och klientskap var viktigare.¹⁴ Ingvar Elmroth har däremot karakteriserat 1600-talets svenska befordringsväsende som ett kompetensbestämt meritokratiskt system i avsaknad av ett utbredd klientväsende.¹⁵

Om bilden av den sociala rörligheten under den tidigmoderna epoken ska bli mer nyanserad går det emellertid inte att behandla den som en enhetlig företeelse. De bakomliggande mekanismerna skilde sig åt mellan de olika arenor där den sociala mobiliteten kan sägas ha ägt rum, även om det går att återfinna gemensamma drag. Forskning om karriärmöjligheterna inom krigsmakten har betonat betydelsen av såväl teoretiska kunskaper och yrkeskompetens som släkt- och klientskap.¹⁶ När det gäller lokalförvaltningen har däremot ekonomiska möjligheter stått i centrum, även om kunskaper och nätverk också lyfts fram.¹⁷ I forskningen om det kungliga kansliet och hovet har personliga egenskaper, släktband och patron–klientförhållanden framhävts som viktiga för rörligheten.¹⁸ Studier av skolelever, studenter, lärlingar och auskultanter har förvisso visat att olika slags utbildning kunde ha stor inverkan på den sociala mobiliteten, även om ekonomiska omständigheter och personliga relationer också satte sin prägel på dessa gruppers tillvaro.¹⁹ När den so-

14. Carlsson 1962, s. 18–29; Jan Samuelson, *Aristokrat eller förädlad bonde? Det svenska frälsets ekonomi, politik och sociala förbindelser under tiden 1523–1611* (Lund, 1993), s. 212–254.

15. Elmroth 2001, s. 165–175.

16. Klaus-Richard Böhme, »Officersrekryteringen vid tre landskapsregementen 1626–1682«, Margareta Revera & Rolf Torstendahl (red.), *Bördor, bönder, börd i 1600-talets Sverige* (Lund, 1979), s. 215–251; Björn Asker, *Officerarna och det svenska samhället 1650–1700* (Uppsala, 1983), s. 98–117.

17. Pär Frohnert, *Kronans skatter och bondens bröd. Den lokala förvaltningen och bönderna i Sverige 1719–1775* (Stockholm, 1993), s. 63–85; Mats Hallenberg, *Kungen, fogdarna och riket. Lokalförvaltning och statsbyggande under tidig Vasatid* (Stockholm/Stehag, 2001), s. 271–350, 360–369, 394.

18. Linda Levy Peck, *Court Patronage and Corruption in Early Stuart England* (London, 1990); Svante Norrhem, *Uppkomlingarna. Kanslitjänstemännen i 1600-talets Sverige och Europa* (Umeå, 1993), s. 29–31, 52, 56, 66–68, 80–83; Fabian Persson, *Servants of Fortune. The Swedish Court between 1598 and 1721* (Lund, 1999).

19. David Gaunt, *Utbildning till statens tjänst. En kollektivbiografi av stormaktstidens hovrättsauskultanter* (Uppsala, 1975), s. 98–176; Christopher Brooks, »Apprenticeship, Social Mobility and the Middling Sort, 1550–1800«, Jonathan Barry & Christopher Brooks (red.), *The Middling Sort of People. Culture, Society and Politics in England, 1550–1800* (Basingstoke, 1994), s. 52–83; Willem Frijhoff, »Graduation and Careers«, Hilde de Ridder-Symoens (red.), *A History of the University in Europe. Volume II. Universities in Early Modern Europe (1500–1800)* (Cambridge, 1996), s. 355–415; Alan S. Ross, »Pupils' Choices and Social Mobility after the Thirty Years War: A Quantitative Study«, *The Historical Journal* 57:2 (2014), s. 311–341.

ciala dynamiken i stället undersökts i ett avgränsat genealogiskt sammanhang har nätverkens betydelse ofta poängterats, men framför allt har rörlighetens successiva karaktär och människors ansträngningar att överföra den sociala positionen till nästa generation åskådliggjorts.²⁰

Den sociala mobiliteten bland adelns godsförvaltare har inte studerats i någon större utsträckning, men enstaka undersökningar har tangerat ämnet. Forskning om 1600-talets engelska godsförvaltare har lyft fram deras möjligheter att avancera socialt tack vare ekonomiska fördelar, godsherrens patronage och tjänstens inneboende status.²¹ För Sveriges och dess grannländers del saknas motsvarande undersökningar, men det har påpekats att högadelns förvaltare i vissa fall kunde stiga socialt och bli adlade.²² Dessutom har förvaltarnas ekonomiska förmåner och möjligheter samt förekomsten av meritokratiska ideal i godsmiljön uppmärksamats.²³ Undersökningar av mer biografisk art har också framhävt betydelsen av en rad faktorer bakom individens framgångsmöjligheter: patron–klientrelationer, praktiska kunskaper och ekonomiska fördelar.²⁴

Tidigare studier av godsförvaltare har inte satt den sociala mobiliteten i centrum, och varken de personliga relationerna eller de cirkulerande kunskaperna har undersökts systematiskt. I allmänhet har ett ofta ensidigt fokus på statlig tjänst, formella utbildningsvägar och teoretiska kunskaper försatt praktiskt kunnande och informell kunskapsöverföring i skymundan.²⁵ Sam-

20. Henrik Ågren, »Herremän och bönder. En uppländsk ämbetsmannasläkts sociala rörlighet under 1600-talet och det tidiga 1700-talet«, *Karolinska förbundets årsbok* 2006, s. 54–96; Mirkka Lappalainen, *Släkten – makten – staten. Creutzarna i Sverige och Finland under 1600-talet*, översättning Ann-Christine Relander (Stockholm, 2007).

21. David Roger Hainsworth, *Stewards, Lords and People. The estate steward and his world in later Stuart England* (Cambridge, 1992), s. 23–41.

22. Tom Söderberg, *Den namnlösa medelklassen. Socialgrupp två i det gamla svenska samhället intill 1770-talet* (Stockholm, 1956), s. 104–107.

23. Arnold Soom, »Fogden och herrgårdsmiljön i Baltikum under 1600-talet«, *Festskrift till Birger Nerman den 6 oktober 1958* (Stockholm, 1958), s. 95–100, 104–108; Kerstin Sundberg, *Stat, stormakt och säterier. Agrarekonomisk utveckling och social integration i Östersjöområdet 1500–1800* (Lund, 2001), s. 165f, 213f, 242.

24. Otto Ulbricht, »En falden fogeds bønsskrift. Et forsøg på at komme tættere på Claus Paulsen (1620)«, översättning Bjørn Poulsen, *Bol og by. Landbohistorisk tidsskrift* 11:2 (1995), s. 70–92; Annie Olsson, »Högwälbörne grefue aldrenädigaste herre...« *En studie i klient–patronskap och patriarkala relationer utifrån befälningssman Sigge Thorssons brev till Magnus Gabriel De la Gardie*, opublicerad C-uppsats (Historiska institutionen, Stockholms universitet, vårterminen 1996).

25. Ett undantag är Åsa Ahrlund, *Den osynliga handen. Trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige*, 2 uppl. (Stockholm, 2006), s. 189–254.

tidigt har det ofta gjorts en tydlig uppdelning mellan kunskaper, kompetenser, erfarenheter och meritokrati å ena sidan och personliga förbindelser å den andra. Det är emellertid viktigt att kunskaps- och nätverksperspektiven integreras och att en mer öppen syn på fenomenen tillämpas, utan snäva kategoriseringar. Med detta mål i sikte finns det goda skäl att studera en godsförvaltares möjligheter att röra sig socialt i 1600-talets Sverige för att därigenom få nya insikter i tidsperiodens komplexa sociala mobilitet, dess former och förutsättningar. Som framgått av tidigare studier krävs då en lyhördhet för såväl personliga relationer som kunskaper och ekonomiska förhållanden, samtidigt som det är nödvändigt att beakta individens genealogiska sammanhang för att kunna belysa släktbandens roll och successiva tendenser i rörligheten.

Social mobilitet, nätverk och kunskaps-cirkulation

Vad är social mobilitet – med synonymerna social rörlighet och ståndscirkulation – och hur ska den förstås och förklaras? Användningen skiftar, men i detta sammanhang avser begreppet individers eller generationers rörlighet inom samhällets sociala stratifiering, det vill säga en vertikal och hierarkisk struktur.²⁶ Den sociala stratifieringen i det tidigmoderna svenska ståndssamhället byggde i huvudsak på det som med Max Webers terminologi kan beskrivas som samhällets sociala dimension: ståndet eller statusgruppen. Denna dimension består i människors positiva eller negativa anseende och grundar sig på livsstil eller principerna för konsumtion.²⁷ I det tidigmoderna Sverige lades stor vikt vid den enskilda individens grupptillhörighet och status inom de sociala hierarkierna samt hur detta uttrycktes i levnadssättet.²⁸ Den sociala mobiliteten är alltså lättast åtkomlig om man studerar förändringar i social status utifrån hur denna manifesterades. Detta innebär emellertid inte att andra aspekter av samhällets maktfördelning inte inverkade på den sociala rörligheten. Webers ekonomiska dimension, den på ägande- och förvärvsin-

26. Pitirim Sorokin, *Social Mobility* (New York, 1927), s. 8.

27. Max Weber, *Ekonomi och samhälle. Förståendesociologins grunder*, översättning Agne Lundquist & Joachim Retzlaff (Lund, 1983–1987 (1 utg. 1922)), del 1, s. 212f, del 3, s. 39, 44.

28. Kekke Stadin, *Stånd och genus i stormaktstidens Sverige* (Lund, 2004), s. 17–30; Leif Runefelt, *Att hasta mot undergången. Anspråk, flyktighet, förställning i debatten om konsumtion i Sverige 1730–1830* (Lund, 2015), s. 21f.

tressen baserade klassen, hade exempelvis ofta inflytande över ståndsprestigen och inte sällan utgjorde de olika dimensionerna varandras förutsättningar.²⁹

De personliga banden spelade en stor roll i 1600-talets svenska samhälle, med en ännu tämligen svag statsmakt och en statlig byråkrati i vardande.³⁰ En godsförvaltares möjligheter att röra sig socialt var avhängiga av släktskap, vänskap, patron–klientförbindelser, anställningsförhållanden och andra slags band. Utifrån ett flexibelt och individcentrerat nätverksperspektiv, som inkluderar både formella och informella, horisontella och vertikala förbindelser, går det att analysera dessa relationers konkreta innebörd.³¹ De olika typerna av relationer lär inte återfinnas renodlade, utan snarare kombinerade och samverkande. Nätverksrelationerna behöver dock definieras som grundade på ömsesidigt utbyte av materiella och immateriella resurser, vilket i sin tur bygger på att varje gåva orsakar en tacksamhetsskuld och genererar en gengåva.³² Denna utbytesmekanism gör det i förlängningen möjligt att diskutera nätverkens konkreta betydelse för den sociala rörligheten.

Nätverk är emellertid inte tillräckliga för att förstå 1600-talets sociala mobilitet. I dåtidens svenska samhälle började meritokratiska ideal och praktiker göra sig gällande. Trots att kunskapsinhämtningen i allmänhet var oreglerad och informell vägde kunskaper, erfarenheter och bevisad duglighet ofta tungt vid befordran och därtill var den sociala kompetensen viktig för möjligheterna att nå en högre position.³³ Innebörden av detta kan åskådliggöras ur kunskapshistorisk synvinkel, vilket kräver en förståelse av begreppet kunskap som innefattar såväl abstrakta som praktiska och kroppsliga kontexter. Dessutom behöver kunskapen betraktas som dynamisk. Att kunskap cirkulerar innebär att den formas och ändrar form under påverkan av aktörer och mediala förhållanden, vilket bland annat kan studeras inom ramen för olika system.³⁴ Förut-

29. Weber 1983–1987, del 1, s. 212f, del 3, s. 35f, 39.

30. Nils Erik Villstrand, *Sveriges historia 1600–1721* (Stockholm, 2011), s. 289–294.

31. Kate Davison, »Early Modern Social Networks: Antecedents, Opportunities, and Challenges«, *American Historical Review* 124:2 (2019), s. 466, 470f.

32. Ylva Hasselberg, Leos Müller & Niklas Stenlås, »Åter till historiens nätverk«, Håkan Gunnariussen (red.), *Sociala nätverk och fält* (Uppsala, 2002), s. 19–21.

33. Englund 1989, s. 153–182; Elmroth 2001, s. 113, 169–172; Marko Hakanen, »Career Opportunities. Patron–Client Relations Used in Advancing Academic Careers«, Petri Karonen (red.), *Hopes and Fears for the Future in Early Modern Sweden, 1500–1800* (Helsinki, 2009), s. 111.

34. James A. Secord, »Knowledge in Transit«, *Isis* 95:4 (2004), s. 654–672; Johan Östling & David Larsson Heidenblad, »Cirkulation – ett kunskapshistoriskt nyckelbegrepp«, *Historisk tidskrift* 137:2 (2017), s. 269, 279f, 283.

sättningarna för kunskapsциrkulationen i godsmiljön är ett sådant system, som kan belysa kunskapens roll i den sociala dynamiken. Analytiskt kan denna vardagliga cirkulation fångas in med hjälp av Anna Nilsson Hammars teoretisering av den aristoteliska triaden *theoria*, *praxis* och *poiesis*. Begreppen avser i tur och ordning teoretisk kunskap – förankrad i diskursen – praktisk-interaktiv kunskap – med upprinnelse i social interaktion – och produktiv-instrumentell kunskap – med sin bas i materialiserande eller målinriktade aktiviteter. Denna konceptuella uppdelning tydliggör alltså skillnaderna mellan olika kunskapsformer och möjliggör en diskussion av deras inbördes cirkulation och transformation.³⁵

Resonemangen kring nätverk och kunskapsциrkulation ska inte förstås som separata. Kunskap av olika slag är en av de resurser som kan flöda genom ett nätverk, vilket gör att nätverket kan betraktas som en förutsättning för kunskapens cirkulation. Samtidigt bygger nätverkets ömsesidiga utbyte på underförstådd kunskap om kulturella koder och normer.³⁶ De olika processerna är alltså beroende av varandra, vilket talar för ett kombinerat fokus på nätverk och kunskapsциrkulation i analysen av den sociala rörlighetens mekanismer.

Det aristokratiska hushållet utgör i det här sammanhanget den miljö där den sociala mobiliteten hade sin grund. Som en fundamental komponent i samhället var den tidigmoderna tidens hushåll en patriarkaliskt organiserad enhet för såväl biologisk och kulturell reproduktion som boende, produktion och konsumtion. Med politisk och religiös uppbackning idealiserades hushållet samtidigt som en självständig och stabil grundsten i samhällsordningen. Denna föreställning överensstämde dock knappast med verkligheten och i stället bör hushållet betraktas som en öppen och genomtränglig struktur, eftersom dess medlemmar var beroende av stöd, utbyte och andra aktiviteter utanför och mellan hushållen.³⁷ Utifrån denna förståelse kan hushållet lättare begripliggöras som en arena för sociala nätverk och kunskapsциrkulation, vilka ofta hade sin grund i men inte var begränsade av hushållets struktur.

35. Anna Nilsson Hammar, »Theoria, praxis, and poiesis. Theoretical considerations on the circulation of knowledge in everyday life«, Johan Östling et al., *Circulation of Knowledge. Explorations in the History of Knowledge* (Lund, 2018), s. 113–115, 120f.

36. Hasselberg, Müller & Stenlås 2002, s. 20f.

37. Lyndal Roper, *The Holy Household. Women and Morals, in Reformation Augsburg* (Oxford, 1989), s. 27–36; Antony Buxton, *Domestic Culture in Early Modern England* (Woodbridge, 2015), s. 67–86; Maria Ågren, »Introduction: Making a Living, Making a Difference«, Maria Ågren (red.), *Making a Living, Making a Difference. Gender and Work in Early Modern European Society* (New York, 2017), s. 6–8.

Förvaltarbrev

Att studera social mobilitet bland Magnus Gabriel De la Gardies godsförvaltare underlättas av ett ovanligt rikt källmaterial bestående av korrespondens mellan greven och hans underlydande på olika gods, framför allt vad gäller de västgötska godsbesittningarna i allmänhet och Läckö grevskap i synnerhet.³⁸ Magnus Gabriel ärvde Läckö av sin far fältherren Jakob De la Gardie 1652 och behöll det fram till reduktionen 1681.³⁹ Under denna period innehade i tur och ordning fem hauptmän ledningen av grevskapet.⁴⁰ Den förste, som också satt längst tid på posten, var Tore Olofsson Ollonberg och mycket riktigt utgör hans skrivelser till Magnus Gabriel De la Gardie, och i enstaka fall dennes hustru eller andra anställda, en omfattande samling på sammanlagt cirka 410 brev och 230 bilagor.⁴¹ Detta material har studerats i sin helhet av författaren i kombination med andra källor av biografiskt värde – däribland brev från de efterföljande hauptmännen och grevskapets befallningsman – samt biografisk, genealogisk och konsthistorisk litteratur, vilket sammantaget ger en god bild av Ollonbergs liv och verksamhet.

Brevmaterialet bär på ett antal inneboende problem, som inte är avgörande för analysen men likväl förtjänar att omnämnas. Till att börja med är det oklart hur komplett serien av bevarade brev är, särskilt med tanke på uppgifter om skrivelser som inte kommit fram.⁴² Dessutom har vissa förhållanden säkerligen förtigits, förvrängts eller endast meddelats muntligt.⁴³ Enligt tidens sed är breven också präglade av stereotypa uttryck och påtagliga genrekonventioner, och många gånger är de nedtecknade av skrivare som i okänd omfattning kan ha påverkat utformningen.⁴⁴ Slutligen är kvinnornas roll närmast osynlig i materialet, vilket gör att de oftast framstår som bifigurer. Detta till trots är förvaltarnas brev en ovärderlig källa till verksamheten och de

38. Margareta Revera, *Gods och gård 1650–1680. Magnus Gabriel De la Gardies godsbildning och godsdrift i Västergötland. I* (Uppsala, 1975), s. 10, 25–28; Göran Lindahl, »Läckö: slott och grevskap«, Leif Jonsson (red.), *Läckö. Landskapet, borgen, slottet* (Stockholm, 1999), s. 244, 246.

39. Rudolf Fähræus, *Magnus Gabriel De la Gardie* (Stockholm, 1936), s. 245, 301.

40. Wienberg 2021, s. 89–99.

41. Riksarkivet (RA), De la Gardieska samlingen (DGS) E 1514–1516.

42. DGS E 1515, Tore Olofsson Ollonberg (TOO) till Magnus Gabriel De la Gardie (MGDIG) 23/1 1663, E 1516, 20/5 1675.

43. DGS E 1514, TOO till MGDIG 24/6 1658, 18/10 1658.

44. Stina Hansson, *Svensk brevskrivning. Teori och tillämpning* (Göteborg, 1988), s. 115–176; Ulbricht 1995, s. 74–78.

Sveriges rikskansler Magnus Gabriel De la Gardie år 1669. Gravyr av Pieter van Schuppen efter original av David Klöcker. Foto: Uppsala universitetsbibliotek.

sociala relationerna i godsmiljön.⁴⁵ Enstaka lakuner och förvanskade uppgifter är inte heller utslagsgivande för den övergripande bilden av Ollonbergs sociala avancemang, som dessutom kan kompletteras och nyanseras med hjälp av annat källmaterial.

Familj och karriär

Godsförvaltare kunde ha en högst varierande social bakgrund, som ibland var avgörande för deras karriärmöjligheter.⁴⁶ Tore Olofsson, som var född 1611, hade i likhet med flera förvaltare i De la Gardies tjänst sitt ursprung i borgerskapet och därtill en gedigen lokal förankring. Hans far Olof Torsson var råd- och handelsman i Göteborg och hade dessförinnan varit borgare i den krigsdrabbade föregångarstaden Nya Lödöse. Tillsammans med sin hustru Cecilia Andersdotter Bänge tillhörde han borgerskapets övre skikt och en släktkrets med flera rådmän och borgmästare i landskapets städer. Tore Olofsson hade två bröder, som i moderns likpredikan kallas fordom bokhållare respektive kunglig majestäts uppvaktare, och två systrar som vid samma tidpunkt var gifta med råd- och handelsmän i Göteborg. Den ena systemen skulle senare gifta om sig med stadens burggreve – den högste juridiske och militäre styresmannen.⁴⁷

Tore Olofsson tillhörde inte den lilla grupp förvaltare som hade bedrivit universitetsstudier.⁴⁸ Däremot bör han ha kunnat läsa, skriva och räkna, vilket var nödvändiga kunskaper i ledningen av ett gods.⁴⁹ Det är alltså sannolikt att han som barn genomgick någon form av skolgång. Hans första kända verksamhet var som hauptman och tidvis arrendator över Jakob De la Gardies grevskap Läckö från mitten av 1630-talet, en tjänst som förlängdes av sonen

45. Sundberg 2001, s. 178, 202.

46. Hainsworth 1992, s. 23–25; Sundberg 2001, s. 214, 242, 280f.

47. Ericus Brunnius, *Een christeligh lijk predijkan, hâllen anno 1649. den 21. octob. vthi Göttheborgz stadz-kyrckia, i en folckrijck försambling, tå then fordom ebreborne, gudhfruchtighe och dygdesamme, numera i Herranom salige, matrona, h. Cecilia Andersdotter Bange, denne loftighe stadzens förnemblige invånerska, bleff medh öflighe christelige ceremonier beledsagat till sijn graaff och lågherstadh, i förbemâlte stadz-kyrckia, aff Erico Brunnio, s. s.¹⁴ theol. doct. et superintend. Gothoburgensi. Tryckt i Stockholm, aff Ignatio Meurer* (Stockholm, 1649); Hugo Fröding, *Berättelser ur Göteborgs äldsta historia* (Göteborg, 1908), s. 143–151; Gustaf Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor* (Stockholm, 1925–1936), bd 4, s. 529, bd 5, s. 553; Olga Dahl, *Göteborgs tomtägare 1637–1807* (2007), <https://www.gbgtomter.se> (hämtad 8/8 2021), tomt 5:16, s. 1.

48. Wienberg 2021, s. 88f.

49. Soom 1954, s. 313.

Tore Olofsson Ollonbergs adliga vapensköld avbildad i hans heraldiska sigill från 1648. DGS E 1514, TOO till MGDIG 23/3 1648.

Foto: författaren, 2020.

och arvtagaren Magnus Gabriel De la Gardie genom en preliminär fullmakt 1653 och en utförligare sådan följande år.⁵⁰ Då var han sedan 1648 adelsman med namnet Ollonberg, vilket sannolikt hade skett genom att han förmått Magnus Gabriel De la Gardie, som han kallade sin patron, att tala för hans sak hos drottning Kristina när han sökte kompensation för tjänster som han gjort kronan under Torstensonska kriget mot Danmark.⁵¹ Det tycks med andra ord ha varit en fördröjd belöning för hans insatser som klient i den De la Gardieska familjen. Förutom i namnet manifesterades den nya adliga rangen i en heraldisk vapensköld: tre ekollon på stjärkar ovanpå ett berg.⁵²

50. Lunds universitetsbibliotek, De la Gardieska arkivet (DGA), Släktarkiven, De la Gardie 88:1D, MGDIG:s fullmakt för TOO 4/10 1653, dimission för TOO 12/10 1666; DGS E 1515, TOO till MGDIG 26/10 1664; *Westergötlands fornminnesförenings tidskrift* 1:3 (1877), s. 40–47; Revera 1975, s. 91, 143 not 13, 151 not 78.

51. Elgenstierna 1925–1936, bd 5, s. 553. I ett odaterat brev till Magnus Gabriel De la Gardie som Tore Olofsson har signerat utan adelsnamnet, vilket innebär att det bör ha tillkommit före adlandet, ber han greven, sin »högtmächtighe patron«, att vara hans »promotor« hos drottningen. Det han åstundade var att få något – vad drottningen helst behagade – för de tjänster han gjort kronan under det senaste kriget mot Danmark (DGS E 1516, Tore Olofsson till MGDIG, odaterat (senast 1648, i fascikel med odaterade skrivelser)). Om det var De la Gardie som lyckades utverka adelskap åt Tore Olofsson genom att lägga in ett gott ord hos regenten efter denna uttryckliga begäran om bistånd går visserligen inte att fastställa. Det som ändå tyder på att så verkligen var fallet är dels att De la Gardie vid den här tiden var drottning Kristinas gunstling (Fähræus 1936, s. 31–67), dels att det var just de insatser i kriget som Tore Olofsson hade framhållit i brevet till greven som i det kungliga sköldebrevet angavs som grund till att han hos drottningen förordats som värdig att erhålla adelskap (Riddarhusets arkiv, Sköldebrevsavskrifter 2, nr 151).

52. *Riddarhusets vapensköldar* (Stockholm, 2019), bd 1, s. 335.

Tjänsten som hauptman var i viss mån en ekonomiskt riskabel verksamhet. Om de omhändertagna medlen eller utbetalningarna inte sköttes kunde hauptmannen försättas i skuld, vilket Ollonberg fick erfara då hans förvaltning granskades 1666.⁵³ Dessutom kunde han förväntas lämna privata egendomar i underpant för lån som kom greven till godo.⁵⁴ Trots detta var tjänsten sannolikt lukrativ, bland annat tack vare en hög penninglön, fri kost vid slottet och rätten till en viss mängd av böndernas spannmål, den så kallade fogdeskäppan.⁵⁵ Ollonberg fick därutöver flera hemman i donation och förläning av De la Gardie, och då han nyligen avträtt från sin tjänst fick han en ridhäst av greven.⁵⁶ Det var också möjligt att berika sig genom förskingring av grevens resurser, och även om ingen sådan ljusskygg verksamhet uppdagades i Ollonbergs fall fick han i flera omgångar försvara sig mot beskyllningar av detta slag.⁵⁷

För flera förvaltare i De la Gardies tjänst var befattningen som hauptman en avslutande höjdpunkt i en längre karriär,⁵⁸ men Ollonberg hyste högre ambitioner. När han 1666 bad om att få avträda från sin tjänst försökte han med grevens bistånd bli assessor i Bergskollegium, men eftersom hans tilltänkte efterträdare begick självmord året därpå fick han i stället återgå till sitt tidigare ämbete.⁵⁹ Det dröjde dock inte länge innan han på nytt bad om avsked och hjälp med att bli assessor i Bergskollegium eller Göta hovrätt, då han »störste dhelen af mine vnge år vthj dhenne tiensten till bracht hafuer«. ⁶⁰ Samtidigt fortsatte han att utföra diverse uppdrag åt De la Gardie och hans efterträdare klagade över att »mons^r Ållenberg blifuer i sin tienst som want«. ⁶¹ Med gre-

53. DGS E 1516, TOO till MGDIG 30/8 1666, 18/9 1666, 16/10 1666, saknad datering (presenterat 26/3 1667); Revera 1975, s. 68 not 60.

54. DGS E 1514, bilaga i TOO till MGDIG 21/3 1661.

55. DGS E 1219, MGDIG:s brev om TOO:s lön 13/9 1654, E 1514, lit. A i TOO till MGDIG 18/10 1658, E 1515, TOO till MGDIG 3/4 1662, 19/9 1662, E 1640, Sigge Torsson till MGDIG, odaterat (bland brev från mars 1667).

56. DGS E 1514, TOO till MGDIG 16/7 1657 med bilaga, E 1516, odaterat (bland brev från februari och mars 1670), 6/10 1673.

57. DGS E 1514, TOO till MGDIG 29/8 1661, E 1515, Anna Persdotter Ollonberg till MGDIG 21/3 1665, TOO till MGDIG 13/6 1665.

58. Wienberg 2021, s. 95f.

59. DGS E 1516, TOO till MGDIG 18/9 1666, odaterat (1666 eller 1667, i fascikel med odaterade skrivelser), 26/7 1667; Samuel Hedar, *Enskilda arkiv under karolinska enväldet. Studier i svensk arkivhistoria och rättspolitik* (Stockholm, 1935), s. 68–71.

60. DGS E 1516, TOO till MGDIG, odaterat (efter 6/4 1669, bland brev från december detta år; citatet härifrån), 6/6 1670.

61. DGS E 1421, Per Larsson till MGDIG 28/4 1670 (citatet härifrån), E 1516, TOO till MGDIG 1670–1678.

vens uppbackning lyckades han också bli häradshövding i Valle och Skånings härader i Västergötland, ett ämbete som han till sin förtret snart berövades av en annan aspirant.⁶² I stället blev Ollonberg efter reduktionen utsedd till treårig arrendator av Läckö och Jönslanda ladugårdar med bönderna på Kållandsö. Även detta skedde på inrådan av De la Gardie, som såg en chans att behålla viss kontroll över sitt förlorade grevskap, men i slutänden blev det en ekonomisk belastning för Ollonberg.⁶³ De sista åren tycks dock ha varit lugnare och 1690 avled han vid nära 80 års ålder på sitt säteri Rysboholm.⁶⁴

Vid sidan av den egna karriären hade äktenskapet ofta stor betydelse för den sociala mobiliteten, eftersom hustrun därigenom kunde förmedla egen- dom, tjänst och sociala förbindelser.⁶⁵ Att gifta sig gott var alltså ett sätt att genom nätverksförbindelser förbättra sin ställning och Ollonbergs tre äkten- skap framstår ur detta perspektiv som strategiska. Sitt första giftermål med Anna Persdotter, änka efter en av hans företrädare, ingick han i samband med att han blev hauptman.⁶⁶ Dels bör det ha möjliggjort ett umgänge och skyddsnet inom ramen för godsmiljön, dels innebar det att han kom i åtnju- tande av hustruns livstidsfrihet på gården Rangeltorp.⁶⁷ Genom ytterligare ett tidigare äktenskap hade hustrun förbindelser i Lidköping, där Ollonberg enligt uppgift ska ha särbehandlats vid postkontoret och sluppit betala avgif- ten tack vare sitt svågarskap med postmästarens änka.⁶⁸ Samtidigt var hustrun en viktig aktör i relationen mellan mannen och herrskapet, vilket var avgö- rande för familjens möjligheter att nå framgång. Hon var engagerad i arbetet

62. DGS E 1516, TOO till MGDIG 16/3 1675, 8/5 1675, 13/9 1675, 1/6 1680 med bilagor, 10/8 1680 med bilagor, odaterat (efter sommartinget i Skånings härad 1680, i fascikel med odaterade skrivelser); Jan Eric Almquist, *Lagsagor och domsagor i Sverige med särskild hänsyn till den judiciella indelningen* (Stockholm, 1954–1955), del 1, s. 250f, 253, del 2, s. 97.

63. DGS E 1516, TOO till MGDIG 29/5 1681, 7/10 1681, 2/5 1684 med bilaga, maj 1684, odaterat (presenterat 26/6 1684).

64. Landsarkivet i Göteborg (GLA), Råda kyrkoarkiv i R län C:1, s. 341.

65. Maria Sjöberg & Maria Ågren, »Egendom, kön och förändring«, Maria Ågren (red.), *Hans och hennes. Genus och egendom i Sverige från vikingatid till nutid* (Uppsala, 2003), s. 18–24; H. Ågren 2006, s. 64f; Svante Norrhem, *Kvinnor vid maktens sida 1632–1772* (Lund, 2007), s. 115–146.

66. Elgenstierna 1925–1936, bd 5, s. 553; Carl Szabad (red.), *Supplement till Den introducerade svenska adelns ättartavlor, ursprungligen utgivna av Gustaf Elgenstierna* (Solna, 2008), del 2, s. 693.

67. DGS E 1514, TOO till MGDIG 16/7 1657 med bilaga.

68. DGS E 1640, Sigge Torsson till Conrad Quensel 17/7 1661; Elgenstierna 1925–1936, bd 7, s. 299; Ernst Grape, *Postkontor och postmästare* (Stockholm, 1951), s. 283.

vid godset och utförde tjänster åt greven och hans hustru.⁶⁹ Dessutom talade hon i sina brev för familjens sak och agerade medlare då maken fallit i onåd.⁷⁰ Sedan hon avlidit gifte Ollonberg 1670 om sig med adelskvinnan Brita Silfverlås. Då hade han först bett om De la Gardies samtycke och bjudit in greven till bröllopet, som markerade ett kliv uppåt i socialt hänseende.⁷¹ Åter änklings ingick Ollonberg 1674 ett tredje äktenskap med köpmansdottern Elisabet Johansdotter Band från Göteborg, vars släktingar tillhörde det högre borgerskapet. Äktenskapet fördjupade därigenom kontakter som inletts redan tidigare och stärkte Ollonbergs lokala förankring.⁷²

Strävan efter status

Den hierarkiska ordningen i den tidigmoderna epokens svenska ståndssamhälle byggde på att varje individs sociala status manifesterades öppet, inte sällan med hjälp av materiella och visuella uttryck.⁷³ I synnerhet för personer som rörde sig uppåt i samhället – eller aspirerade på det – gällde det därför att synliggöra sin ställning och sin strävan. Karaktären hos boendet utgjorde då som nu ett sådant sätt att uttrycka status.⁷⁴ På den förlånade gården Rangeltorp i Önums socken hade den ännu ofrälse Tore Olofsson och hans första hustru en huspredikant – en tydlig statusmarkör.⁷⁵ Som hauptman hade han också tillgång till en ståndsmässig bostad på Läckö i form av en egen kammare.⁷⁶ Därtill kunde han nyttja gården Vänsjö på Kållandsö som lön- och beställningshemman i tjänsten. Den var visserligen i dåligt skick när han

69. DGS E 1514, TOO till MGDIG 23/3 1648, till Maria Eufrosyne av Pfalz 24/9 1656, E 1515, 8/10 1663, E 1516, till MGDIG 31/1 1666.

70. DGS E 1515, Anna Persdotter Ollonberg till MGDIG 21/3 1665, E 1516, TOO till MGDIG 3/5 1666, Anna Persdotter Ollonberg till MGDIG 4/2 1667, 4/4 1667.

71. DGS E 1516, TOO till MGDIG 4/3 1670; GLA, Göteborgs Gustavi eller Domkyrkoförsamlings kyrkoarkiv C:1, vigda 1670; Elgenstierna 1925–1936, bd 7, s. 185.

72. Landsarkivet i Vadstena, Göta hovrätt. Huvudarkivet EX1a:16, nr 1361, Karl XI:s dispens för TOO att träda i ofrälse gifte 10/9 1674, lit. C; Elgenstierna 1925–1936, bd 5, s. 553. Se avsnittet »Nätverksbyggande« nedan.

73. Gudrun Andersson, *Stadens dignitärer. Den lokala elitens status- och maktmanifestation i Arboga 1650–1770* (Stockholm, 2009); Karin Sennelfelt, »A Discerning Eye: Visual Culture and Social Distinction in Early Modern Stockholm«, *Cultural and Social History* 12:2 (2015), s. 179–195.

74. Samuelson 1993, s. 148–157; Andersson 2009, s. 107–214.

75. Johan Wilhelm Warholm, *Skara stifts herdaminne* (Mariestad, 1871–1874), del 1, s. 247.

76. DGS E 1516, TOO till MGDIG 10/1 1666.

och hustrun tog emot den, men blev snart väl utrustad då de lät göra förbättringar och uppföra 15 »gode och laggille« hus.⁷⁷ År 1654 började Ollonberg dessutom bygga säteriet Ryrsoholm intill Göta älv, vilket utrustades med ett stenhus i två våningar och en karpdamm. I närområdet låg såväl ladugården Hanström som en kvarn och en krog, allt tillhörande Ollonberg, som genom dessa fysiska markeringar i landskapet förmedlade sin status och självbild till förbipasserande.⁷⁸ Han ägde också en stadsgård i Lidköping samt säteriet Asperberg på Segerstadshalvön vid Vänerns norra kust, där han tidvis bodde i slutet av sitt liv.⁷⁹

En adelspersons begravning var en annan utåtriktad och symboliskt för-tätad företeelse som skulle gestalta och förmedla såväl den dödas som den efterlevande familjens status.⁸⁰ Eftersom detta var ett kostsamt projekt kunde en god relation till en resursstark gynnare vara värdefull, och i Ollonbergs fall kunde De la Gardie i utbyte mot tjänst och tacksamhet bistå ekonomiskt då hans närstående skulle föras till den sista vilan. År 1658 lät greven ombesörja begravningen av brodern Reor Olofsson i Helsingör, vilket Ollonberg uttryckte stor tacksamhet för.⁸¹ När hauptmannens hustru Anna Persdotter tio år senare hade avlidit hänvisade änkemannen till sina knappa resurser och bad greven om ekonomiskt stöd till begravningen av den kvinna som tjänat herrskapet både troget och länge, samtidigt som han försäkrade sin egen fortsatta tjänstvillighet.⁸²

Även i begravningssammanhang hade de materiella inslagen stor betydelse. Likpredikan var en central del i 1600-talets begravningar, men att efteråt låta trycka den var en exklusiv statusmarkör.⁸³ Mycket riktigt bekostade de

77. DGS E 1516, Anna Persdotter Ollonberg till MGDIG 4/2 1667, 4/4 1667 (citatet härifrån), TOO till MGDIG 20/8 1670; Revera 1975, s. 134.

78. RA, Biographica O 4, Ollonberg, TOO till kungl. maj:t, odaterat (efter 22/5 1665); Lantmäteristyrelsens arkiv, Älvsborgs län, Fuxerna socken, Hanström nr 1–2, akt O46-5:1, geometrisk avmätning 1686 av Fredrik Sixtus; Bo Björklund, *Göta älvdalen. Berättelser och bilder* (Älvängen, 2016), s. 280.

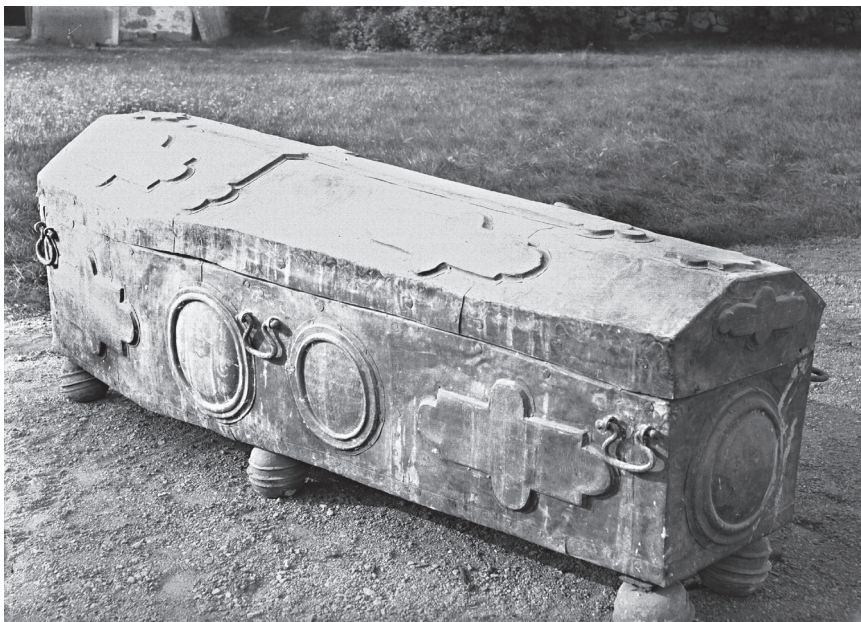
79. DGS E 1516, TOO till MGDIG 16/6 1678, 1678–1684, E 1573, Anders Stålhandske till MGDIG 25/8 1678; DGA, Biographica minora, Ollonberg, TOO:s testamente 16/9 1682.

80. Alexander Engström, *Olikhetens praktiker. Adlig begravningskultur i Sverige c:a 1630–1680* (Uppsala, 2019).

81. DGS E 1514, TOO till MGDIG 10/12 1658.

82. DGS E 1514, TOO till MGDIG 19/11 1668.

83. Göran Stenberg, *Döden dikterar. En studie av likpredikningar och gravtal från 1600- och 1700-talen* (Stockholm, 1998), s. 37, 51f, 348f.

Tore Olofsson Ollonbergs första hustru Anna Persdotters utsmyckade kista från 1669, tagen ur Råda kyrka. Foto: Anders Roland, Riksantikvarieämbetet, 1900-talets början.

efterlevande en sådan tryckning efter begravningen av Ollonbergs mor 1649 – med sonens och sonhustruns namn och titlar utskrivna på framträdande plats.⁸⁴ Även likkistan skulle avspegla den sociala ställningen,⁸⁵ och då Ollonbergs hustru Anna Persdotter begravdes i Råda kyrka 1669 användes en kista med utsmyckat kopparhölje, vapensköld och inskriptioner, som vittnar om att den var avsedd att visas upp. Andra föremål som skulle sprida glans över den dödas familj brukade placeras i kyrkorummet, där de med text och bild appellerade till menighetens ögon.⁸⁶ Gravhällar, ofta utsmyckade och tillverkade i kalksten, var vanliga inom adeln och utgjorde i allmänhet gemensamma monument över en familj.⁸⁷ Det var sannolikt fallet med den i dag förlorade

84. Brunnius 1649.

85. Engström 2019, s. 54f, 227–237.

86. Peter Ullgren, *Lantadel. Adliga godsägare i Östergötland och Skåne vid 1600-talets slut* (Lund, 2004), s. 30f.

87. Engström 2019, s. 256.

gravsten som Ollonberg lät hedra sin första hustru med.⁸⁸ I hans egen begravningsprocession användes dessutom ett skulpterat huvudbaner, som hängdes upp i Råda kyrka och visar hans adliga vapensköld. Ursprungligen var det också bemålat och bar en inskrift, som genom omnämnandet av hans statusfyllda häradshövdingeämbete och två sätesgårdar förmedlade en bild av hans position i samhället.⁸⁹

En individs strävan efter en mer framskjuten ställning i samhället involverade i högsta grad även nästa generation och överföringen av den uppnådda statusen, i synnerhet eftersom den adliga manslinjens fortlevnad betydde mycket för ättens anseende.⁹⁰ Ollonberg var därför mån om att hjälpa sina barn framåt och på samma gång dra nytta av både patron–klientrelationen till godsherrn och sina ekonomiska tillgångar. Denna strävan hade dock sin upprinnelse i en osäker position. Ollonberg fruktade att hans ovänner skulle förfölja hans hustru och barn, »mit nampn af omildheet i graffwen bespåta, och giernna mit godha effter trachta« om han »i hast aff folle« utan att De la Gardie i framtiden bistod hans familj.⁹¹

Fast egendom var viktigt då den kommande generationens ställning skulle tryggas.⁹² Ollonberg såg därför till att utverka ärftlig besittningsrätt till den förlänade gården Rangeltorp av De la Gardie, vilket dock gick om intet när hans styvson fick samma gård i donation och då den senare kom att hotas av indragning till kronan.⁹³ När Ollonberg 1682 reglerade fördelningen av arvet mellan sina tre söner gjorde han däremot klart att alla skulle få andelar i hans säteri Rysrboholm, eftersom han hade målsättningen att låta samtliga studera och peregrinera, det vill säga göra studieresor utomlands. Behandlingen av den äldste sonen Anders, som redan tidigare hade fått säteriet Uved och några andra hemman av sin far, är för övrigt ett gott exempel på

88. Carl Gustaf Styffe (utg.), »Reseanteckningar om Läckö grefskap, eller Åse, Kållands och Kinnefjärdings härad af Johan Hadorph af år 1669 och 1671«, *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift* 2:1 (1901), s. 71.

89. *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium* (Stockholm, 1912–), Västergötland, bd 1, häfte 2, s. 214–216; Lindahl 1999, s. 241; Inga von Corswant-Naumburg, *Huvudbaner och anvapen inom Skara stift. En heraldisk och genealogisk inventering* (Skara, 2006), s. 266f.

90. Lappalainen 2007, s. 314f, 321.

91. DGS E 1514, TOO till MGDIG 16/2 1656.

92. Lappalainen 2007, s. 134, 246–248, 287–291.

93. DGS E 1358, Olof Bråms till MGDIG 9/8 1676, E 1513, Anders Ollonberg och Hans Classon till MGDIG 18/5 1681, E 1514, TOO till MGDIG 16/7 1657 med bilaga.

Tore Olofsson Ollonbergs skadade huvudbaner från början av 1690-talet, ursprungligen upphängt i Råda kyrka, före restaurering. Foto (beskuret): Anders Roland, Riksantikvarieämbetet, 1900-talets början.

Ollonbergs omsorg om sina barns framtid.⁹⁴ 14 år gammal skrevs han 1650 in vid Uppsala universitet, men studierna var kostsamma och fadern försökte förse sonen, som hade »stoor lust sikh i bocklige konster at försökia«, med ett stipendium eller en tjänst hos kronan genom att vädja till greven.⁹⁵ Samtidigt försökte Anders Ollonberg själv närma sig sin tillränkta patron. Han tillägnade De la Gardie en akademisk oration på latin, som sedan trycktes och genom faderns brev förmedlades till greven jämte sonens försäkran om livslång tjänstvillighet.⁹⁶

Utöver studier krävdes dock praktiska erfarenheter för en framtida karriär, och utrikes studieresor var en viktig merit.⁹⁷ Med detta mål i sikte och styrkt av ett tidigare löfte begav sig Anders Ollonberg 1662 till De la Gardie i Stockholm och bad om ett stipendium, och även om det är oklart om greven bekostade detta företog han i varje fall snart en peregrination.⁹⁸ Dessutom försökte han, uppbackad av sin far och med hoppet om grevens hjälp, att erhålla tjänst under befästningsväsendet, krigsmakten eller domstolsväsendet.⁹⁹ Snart slog han definitivt in på den juridiska banan och blev efter förfrågan utsedd till De la Gardies häradshövding i Läckö grevskap. Det ämbetet behöll han till reduktionen, då han fick byta häradshövdingedöme.¹⁰⁰ Faderns ansträngningar och den ärvda relationen till patronen De la Gardie var alltså avgörande för hela hans karriär.¹⁰¹ Därutöver låg hans äktenskap med adelskvinnan Christina Stake 1673 sannolikt i linje med faderns önskan. Båda hennes föräldrar tillhörde gamla västgötska adelsätter – något som bör ha varit attraktivt för de

94. DGS E 1514, bilaga i TOO till MGDIG 21/3 1661, E 1640, Sigge Torsson till MGDIG 9/7 1662, 12/11 1662; DGA, Biographica minora, Ollonberg, TOO:s testamente 16/9 1682.

95. DGS E 1514, TOO till MGDIG 18/4 1657 (citatet härifrån), 14/10 1658; *Uppsala universitets matrikel*, utg. av Aksel Andersson et al. (Uppsala, 1900–1960), bd 1, s. 126; Elgenstierna 1925–1936, bd 5, s. 553.

96. Anders Ollonberg, *Oratio de virtutibus boni imperatoris in academia Ubsaliensi habita die 11. Junij anni M. DC. LVIII. ab Andrea Ollonbergh. Ubsaliæ excusa, à Johanne Pauli academie typographo* (Uppsala, 1658); DGS E 1514, TOO till MGDIG 10/11 1658.

97. Lappalainen 2007, s. 134–137, 292–297; Ola Winberg, *Den statskloka resan. Adels peregrinationer 1610–1680* (Uppsala, 2018), s. 123–127.

98. DGS E 1513, Anders Ollonberg till MGDIG 27/6 1662; DGA, Biographica minora, Ollonberg, TOO:s testamente 16/9 1682.

99. DGS E 1513, Anders Ollonberg till MGDIG 27/6 1662, 30/10 1666, 17/1 1667, E 1516, TOO till MGDIG 18/9 1666, saknad datering (presenterat 26/3 1667).

100. DGS E 1513, Anders Ollonberg till MGDIG 27/12 1667; J. E. Almquist 1954–1955, del 1, s. 263, 270, del 2, s. 97, 188.

101. Han kallar De la Gardie sin patron i Ollonberg 1658 samt i DGS E 1513, Anders Ollonberg till MGDIG 4/1 1672, 31/1 1672, 12/7 1672.

nyadliga Ollonbergarna – och i sin roll som hauptman hade brudgummens far tidigare haft kontakter med brudens morbror och morfar.¹⁰²

Det är tydligt att Ollonberg strävade efter att uppnå högre social status, något som kan identifieras i livsstil och konsumtionssätt. Det gällde att associera sig med det som i allmänhet ansågs prestigefyllt i dåtidens samhälle i form av exempelvis boende och begravningskultur, vilket underlättades av relationen till en resursstark gynnare och en stabil ekonomisk situation som gjorde det möjligt att säkra familjens uppnådda position. En god ekonomisk ställning gav visserligen inte automatiskt ett högt anseende under tidigmodern tid, men den kunde förbättra utsikterna till socialt avancemang.¹⁰³ Det är dock viktigt att göra en distinktion mellan den status någon eftersträvade och den status samma person tillskrevs av andra människor. Rollen som nyligen adlad uppkomling var svår att lösgöra sig från, vilket kan illustreras med den bekante brevskrivaren Johan Ekeblads syn på Ollonberg. Denne bördsstolte herreman gjorde sig lustig över Tore Olssons – han använde inte adelsnamnet – kränkthet och De la Gardies förringande syn på sin tjänare då hauptmannen fått en örfil av Ekeblads bror Claes. Han tyckte det var egendomligt »att blifva citerad till hofrätt för en örefils skull« och skrev att greven »mest lett åt hans klagomål och tyckt nästan som rätt vore för den narren«.¹⁰⁴

Dessutom roade han sig åt Ollonbergs fåfånga ambition att bli landshövding i Värmland och berättade att presidenten i Göteborg – ett ämbete motsvarande borgmästare – hellre ville sälja sina gods där än låta dem hamna under Ollonbergs styre.¹⁰⁵ När hauptmannen stod i konflikt med byggmästaren Frans Stimer på Läckö skrev Ekeblad att De la Gardie fann stort nöje i saken och inbillade Stimer att »Tore Olson, så vida som han numer var en cavalier, hade i sinnet att låta fodra ut'en till att slåss med honum, hvilket har mycket väl behagat byggmästaren« – ytterligare ett exempel på hur en aristokrat roade sig åt en uppkomlings statusanspråk.¹⁰⁶

102. DGS E 1513, Anders Ollonberg till MGDIG 2/4 1673, E 1515, TOO till MGDIG 2/7 1663; Elgenstierna 1925–1936, bd 5, s. 553, 574f, bd 7, s. 525; Szabad (red.) 2008, del 2, s. 695.

103. H. Ågren 2006, s. 94.

104. *Johan Ekeblads bref*, utg. av Nils Sjöberg (Stockholm, 1911–1915), del 1, s. 237f, 247 (första citatet härifrån), 249; andra citatet enligt Johan Ekeblad, *Breven till Claes. Om livet och hovet på Kristinas tid*, utg. av Sture Allén (Stockholm, 2004), s. 83.

105. *Johan Ekeblads bref*, del 1, s. 265, 270f, del 2, s. 375f.

106. *Johan Ekeblads bref*, del 2, s. 215 (citatet härifrån); Fabian Persson, »Bättre livlös än ärelös. Symbolik och sociala funktioner i stormaktstidens dueller«, *Scandia* 65:1 (1999), s. 24f.

Kunskaper i rörelse

Personliga egenskaper och uppträdande hade stor inverkan på en godsförvaltares möjligheter att nå framgång.¹⁰⁷ Kraven var också högt ställda i hushållningsböcker och instruktioner, men verkligheten motsvarade inte alltid idealet.¹⁰⁸ Det var dock nödvändigt att åtminstone kunna ge sken av de efterfrågade egenskaperna, vilket byggde på kännedom om de skriftliga stadgandena (*theoria*), förmågan att inhämta kunskaper i det sociala samspelet (*praxis*) och den instrumentella användningen av dessa insikter (*poiesis*). I Ollonbergs fullmakt inskräptes vikten av trohet, plikttrogenhet och hängivenhet.¹⁰⁹ Lojaliteten behövde signaleras till överheten, och Ollonberg var noga med att påpeka att han följde order när han anklagades för motsatsen.¹¹⁰ Det var dessutom otänkbart att ha andra lojaliteter än till De la Gardie och Ollonberg fick således försvara sig mot misstankar om att ha konspirerat med andra adelsmän.¹¹¹ Detta lojalitetsideal byggde på långvariga och helst generationsöverbryggande personliga band, ett riktmärke som Ollonberg och hans hustru återkommande formulerade i sina brev.¹¹²

Plikttrogenheten och hängivenheten kunde också användas som bedömningsgrund och kom särskilt till uttryck då Ollonberg flera gånger förklarade sin möda med att förbättra grevskapets intäkter och då han bestämt försvarade sig mot anklagelser för uteblivna underrättelser och betalningar.¹¹³ Minst lika väsentliga och nära knutna till den sociala statusen var egenskaper som rörde ära och auktoritet. Fullmakten och andra påbud från greven kunde inskräpa respekten och lydnaden, vilket Ollonberg utnyttjade för att hindra sina underlydande att »infalla vtj hans saaker».¹¹⁴ Trots det klagade han över att människor baktalade honom, svärtade ned hans »ärlige famam och rychte»

107. Kepsu 2013, s. 154f.

108. Soom 1954, s. 313f.

109. *Westergötlands fornminnesförenings tidskrift* 1:3 (1877), s. 40f, 47.

110. DGS E 1514, TOO till MGDIG 28/11 1657, 1/3 1661, E 1515, 11/3 1663.

111. DGS E 1514, TOO till MGDIG 18/4 1661, E 1516, 14/1 1669, 21/1 1669.

112. DGS E 1514, TOO till MGDIG 18/4 1657, E 1515, Anna Persdotter Ollonberg till MGDIG 21/3 1665, E 1516, TOO till MGDIG, odaterat (efter 6/4 1669, bland brev från december detta år).

113. DGS E 1515, TOO till MGDIG 24/4 1662, 26/2 1663, 24/2 1664, 31/3 1664, 26/10 1664.

114. DGS E 1640, Sigge Torsson till MGDIG 4/11 1663 (citatet härifrån), 26/11 1663; *Westergötlands fornminnesförenings tidskrift* 1:3 (1877), s. 47; Lindahl 1999, s. 242.

och skadade hans anseende hos släktingar och kreditorer.¹¹⁵ För att få upprättelse var han därför angelägen om att bestraffa angivare och behandla uppkomna klagomål inför rätta, »androm till exempell«.¹¹⁶ Konflikten med byggmästaren Frans Stimer hotade också Ollonbergs ära, vars försvar han ansåg var »det ädlaste tingham i werdenn finnes«. I samband med en riksdag lät Stimer nämligen presentera »een groff och ährerörigh smädeskrifft« mot Ollonberg på Riddarhuset, vilket resulterade i en lång rättsprocess.¹¹⁷ Slutligen var det i den hårda konkurrensen om godsherrens gunst en fördel att vara försiktig och kalkylerande. Ollonberg anklagades för att vara både opålitlig och misstänksam, och själv lät han vid ett tillfälle förstå att han tänkte »taga mig till wara här effter att iag mig på ingen annan än mig siälf förlijta skall«.¹¹⁸

Eftersom hauptmannen hade ett stort ansvar i godsmiljön krävdes kontrollmöjligheter från det frånvarande herrskapets sida. Dessa var av många olika slag – räkenskapsgranskning, rannsakingar och stämmor, klagomål från bönder samt rapportering från annat tjänstefolk och personer i lokalsamhället.¹¹⁹ Undvikandet och hanterandet av klagomål bör dock ha fungerat som en läroprocess varmed hauptmannen utifrån teoretiska kunskaper byggde upp social kompetens och yrkesskicklighet som kom till nytta i den praktiska verksamheten. På ett teoretiskt plan kunde kunskaperna överföras via skriftliga dokument, som då Ollonberg behövde en lista med besvärspunkter och tillhörande skrifter för att svara på klagomål.¹²⁰ Ofta handlade dessa om hur den ekonomiska förvaltningen hanterades, men Ollonberg beskyldes också för att ägna sig för mycket åt privata affärer och fick i sina brev reflektera över behandlingen av allmogen och förhållandet till andra adliga jordägare.¹²¹ Hans nätverk i godsmiljön var viktigt för denna cirkulation av kunskaper, eftersom den ömsesidiga kontrollen och de beskyllningar mot varandra som förvaltar-

115. DGS E 1514, TOO till MGDIG 16/2 1656, E 1515, 18/12 1665 (citatet härifrån), E 1516, 30/8 1666.

116. DGS E 1514, TOO till MGDIG 21/3 1661, 2/10 1661 (citatet härifrån), E 1516, 30/8 1666, 18/9 1666.

117. DGS E 1515, TOO till MGDIG 27/7 1664 (andra citatet härifrån), 29/8 1664, 1/10 1664, 26/10 1664, 19/1 1665, E 1516, 31/1 1666, 5/9 1666, 16/10 1666, bilaga i 14/12 1666 (första citatet härifrån); *Johan Ekeblads bref*, del 2, s. 405.

118. DGS E 1515, TOO till MGDIG 17/1 1663 (citatet härifrån), E 1640, Sigge Torsson till MGDIG 8/10 1667; *Johan Ekeblads bref*, del 1, s. 387.

119. Soom 1954, s. 338f, 342f; Revera 1975, s. 50, 68 not 60; Kepsu 2013, s. 148f.

120. DGS E 1516, TOO till MGDIG 3/5 1666, 16/7 1666 med bilaga.

121. DGS E 1514, TOO till MGDIG 23/1 1661, 12/2 1661 med bilaga, 18/4 1661, 29/8 1661, E 1515, 13/6 1665, 11/7 1665, E 1516, till Jakob Snäck 1/3 1669, till MGDIG 14/1 1670, 16/2 1670.

na delgav greven byggde på kännedom om det önskvärda agerandet. Dessa kunskaper var särskilt betydelsefulla med tanke på att patroner i allmänhet tenderade att gynna de dugligaste av sina konkurrerande klienter.¹²² Ollonbergs ansträngda förhållande till befallningsmannen Sigge Torsson innefattade exempelvis anklagelser för motsträvighet, försumlighet och att han inte gjorde mycket nytta för sin lön, medan han själv blev beskylld för ekonomiska missbedömningar, översitteri och godtyckliga tolkningar av förordningar.¹²³ Kyla rådde också i förhållandet till arrendatorn och blivande hauptmannen Per Larsson, som bad greven att slippa befatta sig med Ollonberg och klagade över hans bristfälliga administration och tredska.¹²⁴

Kännedom om lokala förhållanden var efterfrågad hos statsmaktens fogdar och detsamma bör ha gällt högadelns godsförvaltare.¹²⁵ Samtidigt var det ett kunskapsområde som kunde utvecklas under tiden i tjänst. Som hauptman reste Ollonberg ständigt omkring för att ha uppsyn över allmogen och ägor-na, övervaka arbetet vid grevens gårdar och närvara vid ting, stämmor och syner.¹²⁶ I samband med detta var det möjligt att bygga upp praktisk erfarenhetskunskap, och i ett omdöme om en annan förvaltare uttryckte Ollonberg själv sambandet mellan lång tjänstgöring och kännedom om ägor-na.¹²⁷ Ollonbergs egen lokalkännedom belyses särskilt av hans roll i De la Gardies gods-transaktioner, eftersom han lämnade upplysningar om gods som greven hade planer på att tillägna sig och inkom med förslag på potentiella förvärv.¹²⁸ För cirkulationen av dessa kunskaper var det personliga nätverket en viktig infrastruktur, exempelvis då Ollonberg fick underrättelser om några hemman av en underlydande fogde.¹²⁹ För att dölja de egentliga avsikterna när informationen skulle hämtas från andra godsägares fogdar eller bönder kunde det dock krävas försiktighet och att man gick »oförmärkt« till väga, vilket både krävde

122. Persson 1993, s. 55–57; Droste 1998, s. 40; Elmroth 2001, s. 169–172.

123. DGS E 1515, TOO till MGDIG 11/3 1663, 21/1 1664, E 1516, 2/10 1667, odaterat (presenterat 17/10 1667), E 1640, Sigge Torsson till MGDIG 11/7 1661, till Conrad Quensel 17/7 1661, till MGDIG 8/6 1664.

124. DGS E 1421, Per Larsson till MGDIG 4/9 1662, 13/11 1662, 6/8 1663, 3/9 1663, promemoria för Sven Hall 9/7 1664, till MGDIG 11/8 1670.

125. Hallenberg 2001, s. 290f.

126. DGS E 1515, TOO till MGDIG 17/4 1662, E 1516, 28/4 1670; *Westergötlands fornminnesförenings tidskrift* 1:3 (1877), s. 43f, 46.

127. DGS E 1515, TOO till MGDIG 26/2 1663.

128. DGS E 1515, TOO till MGDIG 31/7 1662; Revera 1975, s. 105, 107, 120, 124, 132.

129. DGS E 1516, bilaga i TOO till MGDIG 3/10 1667.

och gav upphov till praktisk kunskap om det sociala samspelet.¹³⁰ Kunskapen om de lokala förhållandena hade dessutom betydelse för möjligheterna till framgång i ekonomiskt och socialt hänseende. Lokalkännedomen bör ha varit värdefull då Ollonberg gjorde egna godsförvärv, och när De la Gardie såg till att han blev arrendator efter reduktionen motiverades det med att han »om allt godzter[s] beskaffuenheet tillforende så godh kunskap hafuer« och visste hur det borde brukas.¹³¹

En godsförvaltare hade en rad juridiska åtaganden, och även om hans förkunskaper var magra var det alltså möjligt att utvidga dem genom egen erfarenhet.¹³² Enligt sin fullmakt skulle Ollonberg presidera i De la Gardies ställe på tingen för att övervara ärendena, ta grevens rätt i akt, verkställa domarna och försvara allmogen.¹³³ Han fick omfattande erfarenheter av juridisk praktik då han drev rättsprocesser å grevens vägnar, bland annat mot två adelsmän angående rätten till Råda kyrkskog.¹³⁴ Dessutom innebar dessa uppgifter en regelbunden såväl muntlig som skriftlig interaktion med juridiskt skolade personer, däribland assessorer vid hovrätten.¹³⁵ Sammantaget bör detta ha haft till följd att Ollonberg utöver erfarenheter av juridisk verksamhet tvingades lära sig specifika moment och kom att besitta viss juridisk kunskap. Den sistnämnda kunde även hämta näring ur beröringen med skriftliga domar och behovet att vara förtrogen med olika lagtexter, bland annat tionde- och skogsordningarna, varigenom teoretiska kunskaper omvandlades i praktisk handling.¹³⁶ De juridiska kunskaperna var i sin tur viktiga för att kunna behålla den uppnådda sociala och ekonomiska positionen, eftersom beskyllningar och krav riktade mot hauptmannen ofta hanterades i rätten.¹³⁷ Även i mer privata sammanhang var tinget en välbesökt arena, och Ollonberg försvarade sig där i ägotvister

130. DGS E 1515, TOO till MGDIG 3/9 1662, 17/3 1664 (citatet härifrån).

131. Biographica O 4, Ollonberg, TOO till kungl. maj:t, odaterat (efter 22/5 1665); DGS E 1516, bilaga i TOO till MGDIG 2/5 1684 (citatet härifrån).

132. Gardberg 1935, s. 32, 65; Soom 1954, s. 315; 1958, s. 92f; Hainsworth 1992, s. 11f.

133. DGS E 1514, TOO till MGDIG 15/7 1658; *Westergötlands fornminnesförenings tidskrift* 1:3 (1877), s. 42f.

134. DGS E 1514, TOO till MGDIG, odaterat (presenterat 25/5 1659), 9/6 1659, 18/4 1661, 2/10 1661, E 1515, 16/7 1662, 15/1 1663, 22/1 1663, 30/7 1663, 13/8 1663, kopia av beslut 17/9 1663.

135. DGS E 1514, TOO till Göta hovrätt 31/10 1659, E 1515, till MGDIG 30/7 1663.

136. DGS E 1514, TOO till Maria Eufrosyne av Pfalz 24/6 1657, till MGDIG 19/5 1659, E 1515, 27/7 1664.

137. DGS E 1514, TOO till MGDIG 2/10 1661, E 1515, Anna Persdotter Ollonberg till MGDIG 21/3 1665, E 1516, TOO till MGDIG 18/9 1666, 10/10 1667 med bilaga, 16/6 1670 med bilaga, E 1640, Sigge Torsson till MGDIG 8/10 1667.

samt mål som rörde ekonomiska pretentioner och kränkning av hans ära.¹³⁸ Lagfarenheten kunde dessutom vara betydelsefull för ett socialt avancemang, vilket antyds av det faktum att Ollonberg efter sin tid som hauptman lyckades få den statusfyllda tjänsten som häradshövding – förmodligen med hjälp av sina omfattande juridiska erfarenheter.

I det tidigmoderna Sverige, inte minst inom lokalförvaltningen, var gränsen mellan civilt och militärt långtifrån skarp.¹³⁹ I rollen som hauptman ingick att skydda bönderna vid utskrivningar och att värva soldater, och när det blev oroligt vid den närbelägna gränsen mot Danmark-Norge fick Ollonberg själv förbereda och leda krigsoperationer.¹⁴⁰ Genom egen erfarenhet kunde han alltså tillägna sig praktiska kunskaper som rörde det militära, och föga förvånande hade flera andra hauptmän tidigare varit officerare eller skulle senare komma att göra militär karriär.¹⁴¹ Även om Ollonberg inte var en av dessa lyckades han tack vare ett inflytelserikt socialt nätverk dra nytta av sina militära erfarenheter. Hans uppoffringar i krigstid åberopades, bland annat genom De la Gardies förmedling, då han sökte utverka ekonomiska förmåner av kronan och sannolikt blev han också adlad i kraft av detta.¹⁴² Dessutom använde Ollonberg samma argument när han höll på att förlora sin tjänst som häradshövding 1680, en strategi han hoppades skulle understödjas av greven och möjliggöras av de höga militärer som attesterat hans insatser.¹⁴³

Ytterligare ett viktigt verksamhetsområde för hauptmannen var godsdriften och i det praktiska arbetet fanns det goda möjligheter att inhämta ekonomiska kunskaper i vid mening. Det framgår inte minst av de förslag Ollonberg själv framförde om hur ladugårdarna skulle brukas, hur grevskapet borde

138. DGS E 1514, TOO till MGDIG 31/3 1653, E 1515, 12/3 1663 med bilaga, E 1516, 26/8 1672 med bilagor, till Svea hovrätt 28/4 1673 med bilaga, E 1640, Sigge Torsson till MGDIG 12/11 1662; Biographica O 4, Ollonberg, Gustav Bonde och Henrik Falkenberg till kungl. maj:t, odaterat (inlämnat 9/5 1666), TOO till kungl. maj:t, odaterat (före 14/10 1669) med bilaga, Johan Lindberg till kungl. maj:t, odaterat (1670) med bilagor.

139. Hallenberg 2001, s. 194–218, 309–311, 320–323; Maria Sjöberg (red.), *Sammanflätat. Civilt och militärt i det tidigmoderna Sverige* (Uppsala, 2009).

140. DGS E 1358, Olof Bråms till MGDIG 21/9 1675, E 1514, kopia av rulla 15/5 1655 (i fascikel med brev från 1658), TOO till MGDIG 5/6 1657, 17/6 1657, till Conrad Weber 10/9 1657, till MGDIG 17/9 1657; *Westergötlands fornminnesförenings tidskrift* 1:3 (1877), s. 44.

141. Wienberg 2021, s. 90–92, 97f.

142. Biographica O 4, Ollonberg, TOO till kungl. maj:t, odaterat (tidigast 1654); DGS E 1515, TOO till MGDIG 14/12 1665, E 1516, odaterat (senast 1648, i fascikel med odaterade skrivelser). Se avsnittet »Familj och karriär« ovan.

143. DGS E 1516, bilagor i TOO till MGDIG 1/6 1680.

administreras och hur resurserna bäst skulle disponeras liksom av det inflytande han fick vid grundläggningen av Lidköpings nya stad och anläggandet av nya ladugårdar.¹⁴⁴ I fråga om godsdriften var instruktionerna i fullmakten en viktig skriftlig referenspunkt, vars innehåll omvandlades från teoretisk till praktisk kunskap i hauptmannens verksamhet.¹⁴⁵ Dessutom cirkulerade praktiska kunskaper i de anställdas nätverk i godsmiljön, som då Ollonberg sent i livet fick förklara för den nye hauptmannen Hans Mörk hur skaldjur skulle fraktas i ostadig väderlek.¹⁴⁶ De inhämtade kunskaperna i godsdrift kunde sedan stärka den egna ekonomiska och sociala ställningen. Ollonberg fick exempelvis arrendera Läckö grevskap och dess ladugårdar under Jakob De la Gardies tid, och efter reduktionen blev han arrendator tack vare sin kunskap om godsens beskaffenhet och »huru de best medh nytta kunda brukas«.¹⁴⁷ Därutöver var kunskaperna sannolikt nyttiga då Ollonberg administrerade sina privata jordegendomar, drev gästgiverirörelse och ägnade sig åt bergsbruk, tegelslagning och handel, vilket var lönande verksamheter som gav upphov till andras avund och beskyllningar för tvivelaktiga metoder.¹⁴⁸

Hauptmannen befann sig i en skriftlig miljö där färdigheter i skrivande var en merit.¹⁴⁹ Samtidigt gav tjänsten praktiska erfarenheter i konsten att behärska skriftkulturen. En bild av alla handlingar en hauptman hade att hantera ges i Ollonbergs fullmakt, som räknar upp »acta och actitata, jordebref, räkningar, handlinger missiver och rescripter, order, rättegångz acter och domböcker«.¹⁵⁰ Kunskaperna i skrivande användes ofta instrumentellt då Ollonberg själv författade brev, även om han anställde egna skrivare som stod för en

144. DGS E 1514, TOO till MGDIG, odaterat (efter 2/6 1658), bilaga i 8/3 1659 (likalydande i 9/6 1659), 23/11 1660 med bilaga, E 1516, 10/10 1667, 12/12 1667, kopia av odaterat förslag om staden vid Otterstads kyrka (bland brev från januari 1670), 5/3 1670.

145. DGS E 1516, bilaga i TOO till MGDIG 16/7 1666; *Westergötlands fornminnesförenings tidskrift* 1:3 (1877), s. 42–47.

146. DGS E 1503, Hans Mörk till MGDIG 20/3 1680.

147. DGS E 1516, bilaga i TOO till MGDIG 2/5 1684 (citatet härifrån); Revera 1975, s. 91, 143 not 13, 151 not 78.

148. Biographica O 4, Ollonberg, TOO till kungl. maj:t, odaterat (tidigast 1654, tidigast 1660, efter 22/5 1665), Gustav Bonde och Henrik Falkenberg till kungl. maj:t, odaterat (inlämnat 9/5 1666), TOO till kungl. maj:t, odaterat (före 14/10 1669) med bilagor, Johan Lindberg till kungl. maj:t, odaterat (1670) med bilaga; DGS E 1421, Per Larsson till MGDIG 16/1 1670, E 1514, TOO till MGDIG 23/7 1657, 29/8 1661, E 1515, 12/3 1663, 24/11 1663, 13/6 1665, E 1516, 16/12 1669, 26/8 1672 med bilagor, till Svea hovrätt 28/4 1673 med bilaga; Helge Almquist, *Göteborgs historia. Grundläggningen och de första hundra åren* (Göteborg, 1929–1935), s. 523; Björklund 2016, s. 183.

149. DGS E 1573, Anders Stålhandske till MGDIG 17/4 eller 19/4 1678.

150. *Westergötlands fornminnesförenings tidskrift* 1:3 (1877), s. 46.

avsevärd andel av de skrivelser som sändes till greven.¹⁵¹ Icke desto mindre bör den praktiska skrivkunnigheten, sannolikt till stor del uppbyggd under tiden som hauptman, ha varit betydelsefull för möjligheterna till vidare socialt avancemang och en förutsättning då Ollonberg blev befordrad till häradshövding. I hans fall var dessutom handhavandet av ekonomiska tvister, författandet av suppliker till kunglig majestät och upprätthållandet av relationen till De la Gardie beroende av hans skriftliga färdigheter, vilket bidrog till att vidmakthålla och stärka hans sociala och ekonomiska position samtidigt som det gav ytterligare erfarenheter av att navigera i skriftkulturen.¹⁵²

Nätverksbyggande

Godsmiljön präglades av konkurrens om herrskapets gunst och Ollonbergs enskilt viktigaste nätverksrelation gick därför till godsherren De la Gardie. I kampen om dennes nåd och med syftet att upprätthålla och förstärka de egna banden till greven var det nödvändigt att svartmåla konkurrenter och framhålla sitt eget oklanderliga agerande. Möjligheterna till detta kringskars av det långa avståndet till De la Gardie, men i sina brev till denne kunde Ollonberg påtala sin utsatthet och sitt beroende – och i förlängningen kräva beskydd. Grevens skyldighet att försvara hauptmannen mot ovänner och förföljare uttrycktes i fullmakten och mycket riktigt besvärade sig Ollonberg över att många förtalade honom, men att han själv inte var tillräckligt nära för att kunna försvara sig, och han bad om att i tid få veta om någon hade klagomål.¹⁵³ Under en konflikt med häradshövdingen Nicolaus Sparrman – som »om han kunde drenckia migh vthj een skiedh full watn, och aldeles förderfua migh, skulle han iche taga större kiärill der till« – önskade han att De la Gardie skulle komma dit för att se hur det låg till.¹⁵⁴ En annan gång ville han själv resa till greven för att undvika dennes onåd, men befارade att det då skulle framstå som om han fruktade och ville avvärja någons klagomål.¹⁵⁵ Beroendet

151. DGS E 1516, TOO till Jakob Snäck 1/3 1669. Då Ollonberg avslutade ett brev med att be om förlåtelse för sitt »hastighe schrifuandhe« använde han en av de handstilar som är återkommande i hans brev (DGS E 1514, TOO till MGDIG 24/7 1656).

152. Biographica O 4, Ollonberg, brev från TOO till kungl. maj:t.

153. DGS E 1514, TOO till MGDIG 16/2 1656, 21/3 1661; *Westergötlands fornminnesförenings tidskrift* 1:3 (1877), s. 47.

154. DGS E 1514, TOO till MGDIG 14/12 1659 (citatet härifrån).

155. DGS E 1516, TOO till MGDIG 5/3 1666.

och lojaliteten till De la Gardie framhävdes ofta i dessa sammanhang, och med hänvisning till sin utsatthet och långa tjänstgöring bad Ollonberg greven att hålla sin hand över honom och hans familj.¹⁵⁶ Vid ett annat tillfälle önskade han bli upptagen i grevens »nådighe häng och försuar« mot avundsjuka förföljare, och han förklarade sig rentav hellre vara död och under jorden än i onåd på grund av andras angivande.¹⁵⁷

Förmodligen räckte det inte att vända sig direkt till De la Gardie för att hävda sin position i förhållande till konkurrenter. Ollonberg tog också hjälp av ett nätverk av personer i grevens närhet som kunde tala för honom, vilket var ett vanligt tillvägagångssätt då klienter tävlade om en patrons gunst.¹⁵⁸ Bland annat bad han De la Gardies hustru Maria Eufrosyne av Pfalz att försvara honom och medla hos sin make då han blivit anklagad av en missnöjd fordringsägare.¹⁵⁹ Sekreterarna i grevens kansli kunde också agera medlare, vilket Ollonberg räknade med då han bad Erik Månsson Hasselgren att skydda honom mot kreditorers förtal och ta reda på vilka som anklagat honom inför greven.¹⁶⁰ Förutom att erbjuda skydd mot angivare var dessa kontakter inom det aristokratiska hushållet viktiga för att förmedla materiella fördelar och information. Ollonberg gick således via överinspektorn vid De la Gardies kammarkontor Jakob Snäck och bad denne framföra hans begäran då han önskade ersättning för att han själv avlönat en skrivare.¹⁶¹ Dessutom skrev han flera gånger till sekreteraren Hasselgren då han behövde besked från greven och tog samtidigt tillfället i akt att fråga efter nyheter och erbjöd sig att göra liknande tjänster i gengäld – ett tydligt vittnesmål om relationens ömsesidighet.¹⁶²

Tjänstens krav på representation, resursförmedling och goda kontakter med herrskapet innebar att hauptmannen byggde upp ett omfattande nätverk i lokalsamhället, vilket hade betydelse för den sociala mobiliteten. Som ställföreträdande godsherre var det möjligt att spegla sig i sitt herrskaps glans, som då Ollonberg visade byggnadsväsendet vid Läckö för riksrådet Gustaf Posse eller då han bjöd alla grevskapets kyrkoherdar samt prosten i Lidköping till måltid på slottet sedan en skolmästare installerats i Synnerby – allt »medh

156. DGS E 1514, TOO till MGDIG 21/3 1661, 8/8 1661.

157. DGS E 1514, TOO till MGDIG 23/1 1661, E 1515, 26/10 1664 (citatet härifrån), E 1516, 5/3 1666.

158. Persson 1992, s. 324f; 1993, s. 62f.

159. DGS E 1515, TOO till Maria Eufrosyne av Pfalz 13/7 1665.

160. DGS E 1514, TOO till Erik Månsson Hasselgren 1/10 1660.

161. DGS E 1516, TOO till Jakob Snäck 1/3 1669.

162. DGS E 1514, TOO till Erik Månsson Hasselgren 1/10 1660, 25/6 1661.

temmeligh process« och gästernas beröm och tacksamhet.¹⁶³ Representantrollen medförde också att hauptmannen blev en naturlig kanal till greven, vilket fick till följd att landshövdingen Gabriel Kurck vände sig till Ollonberg när han sökte försoning med De la Gardie och att flera andra adelsmän passade på att framföra sina hälsningar till greven genom honom.¹⁶⁴ Förmodligen var utbytet ömsesidigt och gynnade hauptmannen, eftersom flera adelspersoner som skrev till Ollonberg »uthij hans höggreffligh exelens ställe« försäkrade sin vilja att i gengäld visa tacksamhet, vänskap och tillmötesgående då de bad honom om tjänster.¹⁶⁵ Kontakterna med förnäma individer å grevens vägnar kunde också resultera i ett exklusivt umgänge som ökade hauptmannens anseende, som då Ollonberg bjöd hem Johan Ekeblad till sitt säteri eller skulle »helsa på« Bengt Oxenstierna på slottet Lindholmen.¹⁶⁶

Stora delar av nätverket sträckte sig nedåt i samhällshierarkin, eftersom Ollonberg tack vare sin möjlighet att förmedla De la Gardies resurser själv kunde fungera som patron. I hans uppdrag ingick att upprätthålla grevens patronatsrätt i församlingarna, varigenom han kunde föreslå personer till lediga kyrkliga ämbeten.¹⁶⁷ Sedan prästen Andreas Catulli Gothilander bett om hans bistånd lyckades han således få denne utsedd till kyrkoherde i Örslösa.¹⁶⁸ Att Ollonberg även hade ett potentiellt inflytande vid tillsättningen av andra tjänster i godsmiljön framgår av att sekreteraren Joakim Stropp genom hans medling försökte få anställning hos De la Gardie.¹⁶⁹ Han framförde också egna förslag då personer skulle anställas vid godset och kunde åtminstone i vissa fall påverka utgången.¹⁷⁰ Utöver detta kunde han bemöda sig om att hjälpa änkor och nyinflyttade stadsbor ekonomiskt eller ge skydd och stöd åt underlydande allmoge. Det sistnämnda kunde alstra sidoinkomster men skedde inte alltid med tillåtna metoder, eftersom missnöjda bönder uppdagade att Ollonberg inte hade fullbordat sina löften trots att han tagit emot mutor i silver, pengar

163. DGS E 1515, TOO till MGDIG 20/6 1665, E 1516, 5/8 1669 (citatet härifrån).

164. DGS E 1515, TOO till MGDIG 20/6 1665, E 1516, 11/3 1669, 12/5 1680.

165. DGS E 1514, bilaga i TOO till MGDIG 9/6 1659, E 1515, bilaga i 14/2 1665, E 1516, bilaga i odaterat (presenterat 17/10 1667; citatet härifrån).

166. DGS E 1516, TOO till MGDIG 22/7 1669 (citatet härifrån); *Johan Ekeblads bref*, del 1, s. 387.

167. DGS E 1514, TOO till MGDIG 7/6 1656, 12/5 1658, 20/5 1658, E 1516, 2/10 1667, 9/10 1667; *Westergötlands fornminnesförenings tidskrift* 1:3 (1877), s. 41f.

168. DGS E 1514, TOO till MGDIG 19/9 1658 med bilaga, 23/12 1658, 8/3 1659 med bilaga, 14/3 1659.

169. DGS E 1514, TOO till MGDIG 13/5 1657, 17/6 1657, odaterat (efter 2/6 1658).

170. DGS E 1515, TOO till MGDIG 31/7 1662, E 1516, 28/6 1669, 28/7 1669, 28/4 1670.

och in natura.¹⁷¹ Det förekom dock att hjälpsökande betraktade Ollonberg som patron, befordrare eller gynnare, vilket indikerar ett utbyte där han själv erhöll lojalitet, stöd och status.¹⁷²

En viktig del av nätverket var de individer som kunde bistå med ekonomiska medel till De la Gardies behov. På grevens uppdrag förhandlade Ollonberg regelbundet med adelsmän, ämbetsmän, officerare och borgare för att få kontanta medel genom lån eller försäljning av gods.¹⁷³ För detta syfte hade han vid ett tillfälle lyckats skaffa en fast stab av långivare bestående av adelsmännen Anders Eriksson Hästehufvud, Conrad von Falkenberg och Nils Kagg, och när det krävdes snabb tillgång till medel hade han enligt egen utsago goda vänner att lita till.¹⁷⁴ Knytandet av dessa band förlöpte dock inte friktionsfritt, och Ollonberg pressades och förtalades bland annat av snörmakaren Elias Thede på grund av en fordran.¹⁷⁵ Samtidigt var det viktigt att upprätthålla det ekonomiska förtroendet och inte råka i misskredit.¹⁷⁶ Byggandet av detta ömtåliga nätverk krävde alltså social kompetens, då hauptmannen behövde ge de otåliga fordringsägarna »godha förtröstningar« och löften om kommande återbetalning.¹⁷⁷ När relationerna väl var upparbetade fanns det dock möjligheter att dra nytta av dem för egen del, vilket Ollonberg gjorde då han använde medel från sina kreditorer i Göteborg och på andra orter till sitt privata hammarbruk i Värmland.¹⁷⁸ Relationerna tycks också ha kännetecknats av ömsesidigt utbyte. Ollonberg lyckades således övertala översten Per Hierta att köpa en jordegendom av De la Gardie och förväntades i gengäld be greven om rekommendation till landshövdingen att låta Hierta få införliva egendomen med sitt säteri.¹⁷⁹ I flera fall var förbindelserna

171. DGS E 1514, TOO till MGDIG 18/10 1658, 28/11 1661, E 1516, 23/2 1679; Revera 1975, s. 68 not 60.

172. DGS E 1516, bilaga i TOO till MGDIG 26/1 1666, bilaga i 8/4 1669.

173. DGS E 1514, TOO till MGDIG 22/12 1653, bilaga i 15/7 1659, bilagor i 21/3 1661, E 1515, 28/5 1662, 5/7 1662, E 1516, odaterat (bland brev från februari och mars 1670), 28/4 1670, Per Hierta till TOO 4/5 1670, TOO till MGDIG 4/5 1670.

174. DGS E 1514, TOO till MGDIG 14/7 1659, E 1515, 18/5 1664, E 1516, 2/3 1670.

175. DGS E 1514, TOO till MGDIG, odaterat post scriptum (bland brev från juli och september 1656), 23/1 1661.

176. DGS E 1516, TOO till MGDIG 26/8 1672.

177. DGS E 1514, TOO till MGDIG, odaterat post scriptum (bland brev från juli och september 1656).

178. DGS E 1515, TOO till MGDIG 13/6 1665.

179. DGS E 1516, TOO till MGDIG, odaterat (bland brev från februari och mars 1670), 28/4 1670, Per Hierta till TOO 4/5 1670, TOO till MGDIG 4/5 1670.

dessutom långvariga och kan ha erbjudit ett lokalt skyddsnät, som då Ollonberg omkring 1660 använde handelsmannen i Göteborg Heinrich Eilking som långivare och mellanhand och 1674 gifte sig med samme mans systerdotter, varefter Eilking och hans svärson figurerade som vittnen då Ollonberg upprättade sitt testamente 1682.¹⁸⁰ Ett liknande exempel är presidenten i Göteborg Israel Norfelt, som hjälpte Ollonberg och greven med en besvärlig jordtransaktion 1661–1662 och under samma period lät sin dotter gifta sig med Ollonbergs styvson – sannolikt ett medvetet arrangemang som stärkte den befintliga relationen.¹⁸¹

Kunskap, kontakter och karriär

Genom Tore Olofsson Ollonbergs livsöde har det varit möjligt att få en inblick i den sociala rörlighetens former och förutsättningar i en aristokratisk godsmiljö under karolinsk tid och den situation som en förvaltare i högadelns tjänst hade att agera utifrån. Dessutom är Ollonberg en god representant för en uppåtsträvande ny tjänstadel med merkantila intressen. Vad som i synnerhet belyses av hans bana är emellertid det aristokratiska hushållets funktion som en arena för social mobilitet. Inom dess ramar hade kunskaps-cirkulationen sin bas och här knöts de mest betydelsefulla personliga banden, även om kunskapsinhämtning, nätverksbyggande och karriär överskred hushållets och godsmiljöns gränser – vilket stämmer väl med den förståelse av hushållsbegreppet som presenterades inledningsvis. Som har framgått av studien var den högadliga godsmiljön i själva verket impregnerad av 1600-talets dynamiska patron–klientsystem, som både uppvisade meritokratiska drag och möjliggjorde social rörlighet.

Undersökningen har visat vilka uttryck den sociala mobiliteten kunde ta sig inom ett aristokratiskt hushåll under 1600-talet. Att Ollonberg verkligen gjorde en betydande social resa framgår redan av hans familjesituation och yrkesbana. Med en bakgrund i det högre borgerskapet och ambitioner om en

180. DGS E 1514, TOO till MGDIG 13/8 1659, 13/8 1659 med bilaga, 3/8 1660 med bilaga, 20/9 1660, bilagor i 21/3 1661, 22/8 1661, 2/10 1661 med bilaga, E 1515, 28/8 1662, 18/12 1662, E 1640, Sigge Torsson till MGDIG 13/1 1663; Göta hovrätt. Huvudarkivet EXla:16, nr 1361, Karl XI:s dispens för TOO att träda i ofrälse gifte 10/9 1674, lit. A, C; DGA, Biographica minora, Ollonberg, TOO:s testamente 16/9 1682; Dahl 2007, tomt 5:60, s. 5f, tomt 5:62, s. 1–4.

181. DGS E 1514, TOO till MGDIG 2/10 1661, 13/12 1661, E 1515, 3/4 1662, 24/4 1662, 5/7 1662, 16/7 1662, 20/8 1662; Elgenstierna 1925–1936, bd 5, s. 511, bd 7, s. 299.

framgångsrik karriär lyckades han tack vare trogen tjänst, strategiska äktenskap och patronen De la Gardies stöd vinna inträde på Riddarhuset och bli utsedd till häradshövding. Hävdandet av en sådan samhällsposition krävde dock att en motsvarande status manifesterades synligt i livsstilen och konsumtionsmönstren. Med visst ekonomiskt stöd från De la Gardie kunde Ollonberg således befästa sin familjs sociala ställning genom ståndsmässigt boende och praktfull begravningskultur – även om det inte imponerade på alla. Samtidigt sörjde han för att överföra statusen till sina söner genom att investera i såväl fast egendom som en god relation till greven.

Vid sidan av de yttre formerna har det varit möjligt att belysa de bakomliggande förutsättningar som möjliggjorde förvaltarnas karriärer i en högadlig godsmiljö. Denna djupare förståelse för Ollonbergs sociala avancemang har erhållits tack vare en närmare studie av hans roll som hauptman över Läckö grevskap. Som sådan inhämtade han teoretiska och praktiska kunskaper av olika slag: om vilka personliga egenskaper som var eftersträvsvärda, om lokalsamhället, juridisk praktik, militär verksamhet, godsdrift och hur man skulle navigera i skriftkulturen – kunskaper som ofta aktualiserades i de anställdas inbördes konkurrens och som cirkulerade i godsmiljön såtillvida att de kommunicerades och samtidigt omvandlades från *theoria* till *praxis* och *poiesis* eller tvärtom.

Befattningen som hauptman innebar också att Ollonberg byggde upp ett omfattande personligt nätverk baserat på ömsesidigt utbyte, inkluderande patronen De la Gardie, mellanhänder i det grevliga hushållet samt andra adelsmän, långivare och hjälpsökande i lokalsamhället. Denna kombination av inhämtade kunskaper och goda nätverksförbindelser gjorde det möjligt för Ollonberg att avancera socialt och trygga sin ekonomiska ställning. Kunskaperna utgjorde en förutsättning för att lyckas i tjänsten, bli befordrad, upprätthålla och utnyttja personliga relationer, erhålla ekonomisk kompensation, förvärva och driva egna gods, ägna sig åt merkantil verksamhet och försvara den uppnådda positionen. Nätverket låg på samma sätt till grund för möjligheterna att få del av grevens gunst, ha ett exklusivt umgänge, bygga upp ett eget klientnät, driva merkantil verksamhet och skapa lokal förankring. Den sociala ställningen, bland annat i form av ära, ämbete, umgänge och en egen skara klienter, var det som i första hand gav status och manifesterades utåt. Statusmanifestationen var dock avhängig de ekonomiska förmåner som hauptmanstjänsten medförde och hade inte varit möjlig utan en stabil ekonomi. De ekonomiska resurserna härstammade

dock i huvudsak från godsherren och förmågan att lojalt tjäna denne, vilket antyder kunskapernas och det sociala nätverkets grundläggande betydelse. Dessa två faktorer utgjorde alltså basen för godsmiljöns sociala dynamik och gav tillgång till de ekonomiska resurser som öppnade dörren för befästandet av den uppnådda positionen.

Det är ovanligt att en bred syn på kunskap och nätverk används i studier av social mobilitet. Ofta görs på förhand begränsande eller anakronistiska kategoriseringar av begreppen, vilket riskerar att skymma vår förståelse för de större sammanhangen. Detsamma gäller den strikta gränsdragningen mellan de två företeelserna, som visserligen ofta betraktas som samverkande men sällan som varandras förutsättningar. I denna studie har i stället gjorts ett försök att belysa det grundläggande växelspelet mellan kunskaperna och nätverken och hur de i praktiken var intimt förbundna. Undersökningen har visat att kunskapens cirkulation i godsmiljön var beroende av de personliga relationerna, oavsett om det handlade om juridiskt kunniga individer och erfarna godstjänstemän som förmedlade sina kunskaper, personer i lokalsamhället som delade med sig av sin lokalkännedom eller den inbördes konkurrensen som satte hauptmannens kunskaper på prov. Det står samtidigt klart att kunskaper knutna till det sociala samspelet kunde ha stor betydelse för nätverkens funktion, exempelvis då känsliga uppgifter skulle spanas upp i lokalsamhället eller då hauptmannen skulle hålla sig på god fot med långivare. Dessa samband och det integrerade perspektivet har alltså varit användbart för att utvinna ny kunskap om den sociala mobilitetens förutsättningar, som annars löper risk att spaltas upp i till synes isolerade kategorier.

Tore Olofsson Ollonberg lyckades väl i sin strävan att uppnå en högre position i samhället. Många andra godsförvaltare gjorde inte det. Den sociala rörligheten bland högadelns förvaltare präglades av små steg och många fallgropar. Sven Månsson Höök, befallningsman på De la Gardies gods Höjentorp, förverkade sina utsikter till framgång och fick sitta fängslad på Läckö i fem års tid då det uppdagades att han ägnat sig åt förskingring.¹⁸² Trots det rymde den aristokratiska godsmiljön framtidshopp och höga ambitioner. Hauptmannens son Anders Ollonberg lade sin »lycka och opkompst« i Guds och grevens händer i hopp om att få »niuta en något förnämmare titull och ställe att iag icke måtte altijdh skattas för Johanne in eodem, och dhe som för hafua varit

182. Wienberg 2021, s. 96f.

mine gelijkar, mott avangera alt fort«. ¹⁸³ Denna förtröstan hängde dock på en skör tråd, vilket skulle visa sig då reduktionen slog undan benen på dem som satt sin tillit till grevens gunst. När grevskapet Läckö 1681 överlämnades till representanter för kronan fällde slottspredikanten Josias Gothilander sina tårar framför altaret i slottskyrkan. Liksom sina medtjänare visste han att han framöver skulle gå miste om De la Gardies understöd, och när aftonbönestunden förrättades kunde han inte längre kalla greven för ortens enskilde herre – hädanefter var det en ny överhet som skulle nämnas i förbönerna. ¹⁸⁴

183. DGS E 1513, Anders Ollonberg till MGDIG 31/1 1678. Det latinska uttrycket *Johannes in eodem* kan översättas med »Johannes på samma ställe« och avser en person som levt länge utan att ha utträttat något (Theodor Hjelmqvist, *Förnamn och familjenamn med sekundär användning i nysvenskan. Onomatologiska bidrag* (Lund, 1903), s. 69f).

184. DGS E 1513, Anders Ollonberg och Hans Classon till MGDIG 18/5 1681.